

I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ve SONRASINDA ADANA ve KADIRLI'YE GELEN GÖÇMENLERİN İSKÂNİ ve KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Yusuf Ziya BİLDİRİCİ*

ÖZ

I. Dünya Savaşı sırasında doğu vilâyetlerinin işgale uğraması üzerine Rus Ordusu'ndaki Ermenilerin katliamlarından kaçan yüzbinlerce insan Anadolu'nun demografik yapısının önemli ölçüde değişmesine neden olmuşlardır. Buna karşın Ortadoğu'dan gelen sığınmacılar düşük düzeyde kalmıştır. Türkiye'nin karşılaştığı en önemli iç göçlerden olan Doğulu göçmenlerden kaynaklanan demografik hareketler, mevcut ekonomik durumun daha da kötüleşmesine, gıda fiyatlarında artışlara neden olacaktır. Doğu illerindeki işgalin ortadann kalkmasından sonra Türk Hükümetlerinin olanaklarıyla göçmenlerin büyük çoğunluğunun geri dönüşleri sağlanırken, Çukurova'da kalan göçmenler Fransız işgali nedeniyle özellikle 1919 yılından itibaren yeniden göçmen konumuna düşerek yerleşim ve yaşam sorunlarıyla karşılaştılar. Türk-Yunan halklarının yer değişimi nedeniyle Adana ve civarında yerleşim sorunları yaşayan doğu göçmenleri uyum sürecini atlatıp üretici konuma geçene kadar ekonomik sıkıntılar yaşadılar. Göçmenler için işgalden en az etkilenen Kadirli'ye yerleşmek, bereketli topraklarında akraba ve hemşehrilerini bulmak, uğradıkları zulümden sonra avuntu kaynakları olmuştur. Bu çalışma işgale uğrayan Doğu ve Güney topraklarından gelen göçmenlerin yaşadıkları sorunları incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarına ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin ilk yıllarına ilişkin, göç ve iskân siyaseti ile yerleşim sorunları mevcut yazılı kaynaklardan, yerinde yapılan görüşmeler ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki birinci el kaynakların ışığında ele alınıp incelenecek, tanıklarla yerinde yapılan görüşmeler ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Adana, Göç, Göçmen, İskân, Kadirli.

---

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: yziya@pua.edu.tr

THE SETTLEMENTS OF IMMIGANTS IN ADANA AND KADIRLI REGIONS DURING AND AFTER THE FIRST WORLD WAR AND THE PROBLEMS FACED

ABSTRACT

During the World War I, due to the invasion of Eastern provinces, hundreds of thousands of people fleeing the massacres of Armenians in the Russian Army caused a significant change in the demographic structure of Anatolia. However, the number of asylum seekers coming from the Middle East is less than these others. Demographic movements caused by refugees who came from Eastern, and one of the most important internal migrations Turkey faced, will cause the current economic situation to worsen and cause an increase in food prices. After being freed from the occupation of the Eastern provinces, while the majority of the refugees return their hometown with the possibilities of the Turkish governments, the refugees in Çukurova are reinstated to the status of refugees especially since 1919, due to the French occupation. Due to the exchange of the Turkish-Greek people, the refugees who came from Eastern and who have settlement problems in Adana and its environs had experienced economic difficulties until they had adapted to the place and reached the position of producers. It was a sense of relief for persecuted refugees to resettle in the least affected place by the occupation, Kadirli and find relatives and fellow citizens in their fertile lands. The aim of this study is to investigate the problems experienced by the refugees from the occupied East and South territories. Immigration and settlement policy of Ottoman Empire and Turkish Republic, and settlement problems will be examined in the light of available written sources, on-site interviews and primary sources of the Republic Archive of Prime Ministry. On-site interviews with witnesses will be presented.

Key Words: Adana, refuge, immigration, settlement, Kadirli.

Giriş

Göç, kişilerin yaşadığı topraklardan, alıştıkları sosyal yapılardan, sahip oldukları ekonomik değerlerden uzaklaşarak veya uzaklaştırılarak yeni yaşam alanlarına yönelmeleridir. Göçler genellikle yaşam alanlarında ortaya çıkan olumsuzluklar nedeniyle yapıldığından dolayı, kitleler üzerinde yıkıcı sonuçları beraberinde getirmektedir. 19. yüzyıla damgasını vuran göç hareketleri, imparatorluk çağından ulus devletler çağına geçiş sürecinde yoğunluk kazandı. Osmanlı Devleti'nin gücünün azalması nedeniyle Kırım ve Kafkaslardan,¹ Balkanlardan, Arap topraklarından Türkiye'ye dalgalar halinde göçler olmuştur.

¹ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s. 81, 90; Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, İstanbul, 2003, s. 114.

XIX. yüzyılda başlayan etnik temele dayalı bağımsızlık hareketleri, Balkan milletleri üzerinde de etkisini gösterecek, Rusya'nın etkisinde, Avrupalı devletlerin yanlı siyasetleriyle gelişen Balkan Savaşları,² din duygusunu geride bırakan etnik temele dayanan milliyetçiliğin ön plâna çıkıp, 20. yüzyılın başında Osmanlı millet yapısının Balkanlarda çökertilmesiyle sonuçlandı.³ Savaşlar sonrasında Balkanlar ve Türkiye coğrafyasının demografik yapısında önemli sonuçlar ortaya çıkmış, 1.5 milyon Müslüman nüfus Anadolu'ya göç etmiştir.

I. Dünya Savaşı da Osmanlı aleyhine benzer sonuçları getirmiş, dış etkilerle körüklenen etnik milliyetçilik gelişmeleri devletin son dayanağı olan Arapları da vatandaşlık bağlarından kopardı. Yine Osmanlı millet sistemi içerisinde önemli bir nüfus oluşturan Ermeni komitecileri de bu savaş ortamını fırsat bilerek Türkiye'nin dört bir yanında kan dökmeye başladılar. Osmanlı Hükûmeti komitecilerin faaliyetlerinin tahammül edilmez bir hâl alması üzerine, Ermenilerin ülke sınırları içinde yer değişimleri yönünde güvenlik tedbirleri almak zorunda kaldı. 27 Mayıs 1915'te ordunun harekât alanlarındaki yerlerde yaşayan Ermeni nüfusun yerlerinin değiştirilmesi kararı alan Hükûmet, yapılan iç göç ve iaşeler için 255 milyon kuruş harcama kalemi ayırmak zorunda kaldı.⁴

İtilâf güçlerinden Rusların 1916 yılı başlarında Erzurum'a girmeleriyle başlayan ve genişleyen işgaller hem Doğu vilâyetlerinin demografisinde hem de Türkiye coğrafyası için önemli sosyal, ekonomik ve demografik sonuçlara neden oldu. Kış ayında büyük olumsuzluklarla çevre illere yapılan yoğun iç göçler nedeniyle dramatik ortamlar yaşandı. Bu çalışmada özellikle Rus işgaline uğrayan Doğu vilâyetlerinden, Güney topraklarından Adana ve çevresine yapılan göçlerin demografik etki ve sonuçları değerlendirilecektir.

Osmanlı Devleti Balkan Savaşı'nın kaybedilmesiyle birlikte yeni bir göçmen akımına maruz kaldı. Binlerce Müslümanın Türkiye'ye gelmesiyle onların yerleşileriyle ilgilenecek geniş çaplı bir teşkilata gereksinim duyuldu. 1914 yılı başlarında Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti (İAMM), savaş sırasında bazı vilâyetlerin işgale uğramasının ardından yaşanan büyük iç göçler nedeniyle 13 Mart 1916'da yeniden teşkilatlanarak ayrı bütçeli Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti Umumiyesi'ne (AMMU) dönüştürüldü. Müdürlük görevine İAMM Müdürü

² Pierre Loti, **Can Çekişen Türkiye**, (Çev. Fikret Şanoğlu), Elips Kitap/49, Ankara, Eylül 2004, s. 18, 29, 42.

³ Seyfi Yıldırım, **Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri**, **CTAD**, Yıl 8, Sayı 16 (Güz 2012), s. 77, 84.

⁴ Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayını No: 5, Ankara, 1990, s. 110, 125.

Şükrü Bey getirildi. Görülen lüzum üzerine, 8 Şubat 1917'de AMMU'ne Muavin Hamdi Bey getirildi.⁵

I. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında yaşanan göçler nedeniyle Osmanlı Hükûmeti'nin karşılaştığı olumsuz ekonomik mirası, savaştan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti devralacaktır. Henüz savaşın ortaya çıkardığı ekonomik enkaz temizlenmeden yapılan Lozan Konferansı gereği Rumeli ve Balkan topraklarından Türkiye'ye getirilecek göçmenler sorunu ortaya çıkacaktır. Konferansın tamamlanmasından bir hafta önce 17 Temmuz 1923'te İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'ne göre Türkiye'ye getirilecek göçmenler için 8 iskân mıntıkası belirlendi.⁶ Türk Hükûmeti Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından kısa bir süre sonra 13 Ekim'de Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin (MİİV) kurulmasına karar verdi.⁷ MİİV duyulan lüzum üzerine iskân mıntikasını 10'a çıkardı.⁸ 10. Mıntika'da Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab ve Maraş⁹ bulunmaktaydı.

4 Kasım 1922'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Refet Paşa'ya gönderilen talimatname ile Sıhhiye Vekâleti'ne bağlanarak Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti adıyla hizmete devam edeceği belirtilen AMMU'nin 1922 sonlarına kadar varlığını sürdürdüğü sanılıyor. AMMU'nin¹⁰ yaptığı görevi daha sonraki yıllarda Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı İskân Müdüriyet-i Umumiyesi (İMU) sürdürecektir.¹¹

1. Adana'da İskân Eden Vilâyât-ı Şarkiye Göçmenleri

Tarih boyunca Ortadoğu'ya geçiş güzergâhında önemli bir geçiş merkezi olan bereketli topraklara sahip olan Adana ve çevresi, 1859 yılından itibaren başlayan ve 1895'e kadar aralıksız devam eden Çeçen, Nogay, Kazak, Rumeli,

⁵ Ahmet Efiloğlu, "24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna" Göre Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi ve Faaliyetleri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Yıl: 2011, s. 112-113.

⁶ *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 18.

⁷ *TBMM'nin 2. Dönem, 1. Yasama Yılı, 35. Birleşimi (13 Ekim 1923)*, *Gündem* 6/1, s. 659.

⁸ Muhammed Sarı, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar İskân Faaliyetleri (1923-1938)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2011, s. 26.

⁹ Zekâ Güner, "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38 (10-15 Eylül 2007)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007, s. 1461-1463.

¹⁰ Ufuk Erdem, "Aşair ve Muhâcirün Müdüriyet-i Umûmiyesi (1913-1922)", *ZİWT*, Vol. 9 No. 1, 2017, s. 76.

¹¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272.12.44.70.11; 272.12.45.74.22; 272.12.56.142.14; 272.12.59.162.29.

Girit göçleri almıştır.¹² Bölgeye yapılan göçler sonrasında ve I. Dünya Savaşı sırasında da sürmüştür.

Dâhiliye Nezareti bünyesindeki İAMM, 7 Nisan 1915 tarihinde Maliye Nezareti'ne bağlı Emlak-ı Miriye Müdüriyeti aracılığıyla Rumeli'den gelen Dramalı Mehmed Beyzâde Agâh Bey ve beraberindeki göçmenlere Adana'ya bağlı Osmaniye kazasında bulunan 5 bin dönüm arazi verilmesini sağlayarak onların üretici konuma geçmelerine yönelik gereksinimlerini karşıladı.¹³ Göçmenlerin 10 yılın sonuna kadar taksitlerini ödemeyi sürdürmeleri karşılığında Sened-i Hakânî alabilecekleri¹⁴ belirtilmişti.

Maraş, Van, Harput, Diyarbakır ve Bitlis taraflarından Adana, Dört Yol, Payas civarına getirilen komitecilerle birlikte hareket eden Ermenilerin 1909 İsyanı¹⁵ sırasında sıkıntılar yaşayan Hükûmet, Güney sahillerinde İslâm nüfusunun artırılmasına özen göstermekteydi. Bu özenin bir sonucu olarak, Adana Valiliği, Nezaretin bilgisi kapsamında 6 Mayıs'ta 300 Siroz göçmenini Çukurova Çiftliği içinde bulunan Babalı Çiftliği'ne yerleştirirerek onların üretici konuma geçmelerini¹⁶ sağlamaya çalıştı.

Bu sırada Osmanlı Hükûmeti, birliklerinden firar ederek Doğu'da Ruslara katılan, kurdukları komitelerle Türkiye'nin dört bir yanında kan dökmeye başlayan, İtilâf Devletleri adına İskenderun ve Dört Yol'da casusluk yapan, İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin İskenderun'a açıklarına geldiklerinde isyan eden Ermenilerle uğraşmaktaydı. İsyanların sürmesi üzerine Hükûmet, savaştan ordunun ikmâl alanından onları göçürmek kararı kaldı. Hükûmet 27 Mayıs'ta Ermenilerin yer değişimleri sırasında milyonlarca kuruş harcama yaptı.¹⁷ Hükûmet bir yandan da Doğudaki Rus ileri harekâtı üzerine topraklarını terkederek göçen göçmenlerin yerleşileri için büyük oranda masraf yapıyordu. Nitekim Adana Valiliği bu sırada gelen göçmenler için merkez ve kazaları için Dâhiliye Nezareti tarafından muhacirîn tahsisatından istenen 3 bin liralık ödemenin 30 Ekim'de serbest bırakılmasının

¹² Hilmi Bayraktar, Kırım Savaşı Sonrası Adana Vilâyeti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861), **Bilig**, Sayı:45 (Bahar/2008), s. 49-51.

¹³ **BCA**, 272.12.35.4.9-1.

¹⁴ **BCA**, 272.12.35.4.9-2.

¹⁵ Mehmed Asaf, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları**, TTK Yayınları XVI, Ankara 1982, s. 24.

¹⁶ **BCA**, 272.12.35.5.2-2.

¹⁷ Samandağı'na bağlı yedi köydeki 5.000 civarındaki isyancı Ermeninin düşman savaş gemilerine alınarak Port Said'e kaçırılmaları olayı, Musa Dağı Olayı olarak hafızalarda kalacaktır. Bkz: Süslü, **a.g.e.**, s. 90, 93.

ardından¹⁸, göçmenlerin çeşitli ihtiyaçlarının sağlanması için gerek duyulan 15 bin liralık¹⁹ tahsisatı daha istemek zorunda kalacaktı.

Rusların 1916 yılının Şubat-Nisan aylarında Erzurum, Rize, Trabzon, İspir ve Muş'u işgalleri üzerine Erzurum²⁰, Pasinler ve Ağrı'dan ayrılan halk kitleleri Erzincan ve Bayburt'a doğru kaçmaya başladılar. Buradan da Sivas-Tokat-Amasya ve Kayseri-Adana istikâmetine yöneldiler. Van, Muş ve Bitlis'ten hareket eden göçmenler Palu-Güzinhan-Ergani veya Siirt-Silvan yoluyla Diyarbakır²¹, Erzincan, Sivas, Bayburt, Mamûretü'l-Aziz, Diyarbakır, Musul ve Halep gibi komşu vilâyet ve sancaklara sığındılar.²² Mevsimin kış olması zaten yetersiz olan ulaşım şartlarını iyice zorlaştırmaktaydı. Yollar karla kaplı olduğu gibi, her yer insan ve hayvan cesetleriyle doluydu. Göç kabileleri bir yandan ağır kış şartlarıyla mücadele ederken, diğer yandan da Dersim çetelerinin baskınlarına maruz kalıyorlardı. Türk ordusunun geri çekildiği bölgelerde kalan halk ve yaralı askerler Rus öncü birliklerindeki Ermeniler tarafından katlediliyordu. Rusların ileri harekâtının süreceği söylentisi nedeniyle işgal alanlarına yakın bölgelerden Batı yönüne yönüne yapılan göçlerde artış yaşanıyordu.²³

Göçmenler kısa süre içerisinde Giresun, Samsun, Sivas, Mamuretü'l-Aziz, Diyarbakır ve Musul gibi savaşan birliklere yakın olan alanlarda birikmişlerdi. Kalabalık göçmen kitlesinin Kafkas cephesindeki birliklerin yiyecek gereksinimini karşılayan dar ve fakir bir alanda toplanması, yiyecek sıkıntısını iyice artırdığından, bir süre sonra Hükûmet tarafından göçmenlerin cepheden uzak ve yerleşime daha uygun bölgelere kaydırılması kararlaştırıldı.²⁴

Malatya üzerinden 3. Ordu'nun harekât merkezi olan Sivas'a gelen Erzurum ve Van göçmenlerinin barındırılması vilâyetin olanaklarını zorluyordu. Bu nedenle, Erzurum'dan gelenlerin Malatya'ya, Sivas'ta fazlaca

¹⁸ BCA, 272.12.35.7.13-1.

¹⁹ BCA, 272.12.35.7.13-2.

²⁰ Murat Küçükkuşurlu, *Türk Siyasî Tarihinde Erzurum (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2012, s. 9.

²¹ İpek, Nedim, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu*, Samsun, 1994, s. 175, 177.

²² Tuncay Ögün, *Vilâyât-ı Şarkîye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yay.: 10, Ankara, 2004, s. 41.

²³ Süleyman Tekir, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler, *ÇTAD*, XVI/32 (2016-Bahar), s. 48, 55.

²⁴ Ögün, a.g.e., s. 41.

kalan göçmenlerin Kastamonu, Ankara, Konya ve Mamuretü'l-Aziz vilâyetlerine sevk ve yerleşileri kararlaştırıldı.²⁵

AMMU'nin kayıtlarına göre, 1916 Baharında Türkiye'nin çeşitli vilâyet ve sancaklarına nakledilen 707.504 göçmenin 13.618'inin Adana'ya, 6.666'sının Maraş'a, 426'sının Mersin'e dağıtılması kararlaştırıldı.²⁶ Adana'ya sevkedilmek üzere Urfa ve Diyarbakır'dan Kâhta'ya gelen binlerce göçmen aralık ayında açlık tehlikesi geçirmiş, ancak 2., 3., ve 4. Ordu Kumandanlıkları menzil ambarlarından un bulunabilmişti.²⁷

AMMU'nin kendi geçimlerini sağlayabilecek durumda oldukları gerekçesiyle yardımda bulunamadığı göçmen ailelerin pek çoğu açlıktan ölecek derecede büyük sıkıntı çekiyorlardı. Memurlar malî sıkıntı nedeniyle maaşlarını düzenli olarak alamıyorlardı. Savaşın başlamasıyla birlikte yiyecek fiyatları aşırı derecede yükselmiş olduğundan, alım gücü iyice azalan memurlardan çoğu mutfak eşyalarına kadar ellerindeki her türlü mal ve eşyayı sattıkları halde geçinemediklerinden, pek çok memur ailesi açlık nedeniyle hayatını kaybetmekteydi. Çiftçi ailelerine tohumluk, tarım aletleri ve çift hayvanları sınırlı olarak veriliyordu. Göçmenler, çok güç şartlarda ekebildikleri tarlalardan geçimlerini sağlayacak kadar ürün alamıyorlardı. Bu nedenle aldıkları tohumları da iade edemediklerinden, mal müdürlüklerince ellerindeki mallara, hatta çift hayvanlarına el konulması sözkonusu olabiliyordu.²⁸

Hükûmet göçmenler için 1915'te 25 milyon kuruş harcama yapmıştı. Göçmenlere tohumluk sağlamakta zorlanan İAMM, Adana'nın Osmaniye kazasına yerleştirilen göçmenlerin sefaletten korunmaları için kişi başına 10 kuruş yevmiye verilmesini kararlaştırdı. İAMM'nin işlevini devralan AMMU idaresinin, Doğu vilâyetleri göçmenlerinin yoğun olarak göçe başladıkları 1916 Ekim sonuna kadar yaptığı masraf ise 80 milyon kuruşa ulaşmıştı. Yapılan hesaplamalara göre 1917 yılı sonuna kadar göçmenlerin yalnızca beslenme giderlerini karşılamak için 150 milyon kuruşa gereksinim duyulmaktaydı.²⁹

8 Mart 1917 tarihi itibariyle Siverek'e gelen 24 bin göçmen dışında 5 bin kişinin beslenmesini sağlayacak olanak bulunduğu halde, askeriye'nin beslenmesinde sıkıntıya düşüleceği, Bitlis'te yaşanan geçim sıkıntısından dolayı göçmenlerin peyderpey vilâyet içlerine göçmekte olduğunu belirten

²⁵ Erol Kaya, **Türk Mültecileri**, Ebabil Yay.: 81, Ankara, 2007, s. 54.

²⁶ Ögün, **a.g.e.**, s. 37.

²⁷ İpek, **a.g.m.**, s. 60.

²⁸ Ögün, **a.g.e.**, s. 47.

²⁹ Kaya, **a.g.e.**, s. 41-42; Tekir, **a.g.m.**, s. 60.

Urfa Vali Vekili Bedreddin, yöre iklimine uyum sağlayamayan göçmenlerin Adana'ya sevklerinin yapılmasının Siverek'teki yığılmayı önleyeceğini 10 Mart'ta Dâhiliye Nezareti'ne acil kaydıyla bildiriyordu.³⁰

AMMU, Adana merkeze bağlı İncirlik ve Şeyh Murad köyündeki göçmenlerin tohumluk ihtiyaçları için³¹ bir miktar ödemeyi Adana Valiliği aracılığıyla yapmasına karşın, göçmenler 25 Mart 1917'de Nezaret'e telgraf çekerek, tarımda kullanılmak üzere öküz, köten ve diğer ihtiyaçları sağlanmadığından dolayı perişan olduklarını, sürekli başvurularından da bir sonuç alamadıklarından bahisle haklarında çözüm üretilmesini³² istiyorlardı.

Rusya'da yönetimi ele geçiren Bolşeviklerle Osmanlı Devleti arasında 18 Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Mütarekesi'yle üç yıldan beri süren Osmanlı-Rus savaşı fiilen sona erdi. III. Ordu Komutanlığı, göçmenlerin kış aylarında memleketlerine dönüşleri durumunda pek çoğunun hayatını kaybedeceğini belirterek, geri dönüşü sınırlı tutmak istiyordu. Dâhiliye Nezareti'nin de görüşü alınarak, Sadaret makamı tarafından 12 Ocak 1918 tarihli Ahvâl ve Zaruret-i Harbiye Neticesiyle Bir Müddet İşgal Altında Kalmış Olan Vilâyât Ahalisinden Dâhile İltica Olanların Suret-i Sevk ve İadesi Hakkında Talimatname çıkarıldı. Talimatname gereği Anadolu'dan 3 sevk mıntıkası belirlendi. Kastamonu, Ankara, Haleb, Adana vilâyetleri ile Niğde, Kayseri, Maraş, Urfa livaları 2. Mıntika kapsamında sayılmıştı. Göçmenlerin dönüşlerinin düzenli yapılabilmesi için deniz ve kara yolu güzergâhları belirlendi. Sevkiyatta esas olan memleketlerine dönmek isteğindeki göçmenlerdi. Dönüş isteğinde bulunmayan hiçbir kimse şimdilik iade edilmeyecekti.³³

Doğu vilâyetlerinden metrelerce kar tabakası üzerinde ağırlıklarını taşıyamadıkları küçük çocuklarını çaresizlikle bir yerlere öylece bırakarak kaçan yüzbinlerce halk kitlesinin yaşadıkları trajediyi, III. Ordu Kumandanı Ferik Vehib Mehmed Paşa'nın V., IV., VI., VII., ve II. Ordu kumandanlıklarına 12 Şubat 1918'de gönderdiği şifre yazısından aktarılacak alıntılar gözler önüne koyacaktır:

Ermeniler 15/16 Ocak 1918'de Erzincan'da silah araması bahanesiyle bir katliâm tertip ve 1.500'e yakın çocuk, kadın ve erkeği katl ve ifna ettiler ve yollarda çalıştırılacağı ilân edilerek topladıkları 650 Müslümanı kasaba hâricinde anı akibete uğrattılar. Erzincan Kasabası'nın geri alınmasından sonra

³⁰ BCA, 272.14.73.3.23.

³¹ BCA, 272.11.8.6.4-1, 2.

³² BCA, 272.11.8.6.4-3.

³³ Ögün, a.g.e., s 58-63, 241; Kaya, a.g.e., s. 92-94.

Erzincan'a girdim. Çardaklı Boğazı'ndan Erzincan'a kadar köyler, hatta bir kulübe bile sağlam kalmamak üzere, tahrib edilmiş gördüm. Kasaba dâhilinde ötede-beride öldürülüb de henüz defnedilmemiş birçok cenaze toplattırıldı. Şehit edilen bu günahsız ve masum halk arasında memeden kesilmemiş çocuklar, 90 yaşını ikmâl etmiş ihtiyarlar, parçalanmış kadınlar vardı. Pirahmet, Gümüştane, Ardasa ve Polathane birer sahne-i katliâm hâlini almış idi. Ermeniler 15 Şubat 1918'de Bayburt'ta un dağıtılacağı bahanesiyle kasaba ahalisinden bir kısım kadın, erkek ve çocukları evvelce mahpushâne ittihaz olunan mahalle sokarak pek hunharâne bir serette yakmışlar ve sokaklarda tesadüf ettikleri çocuk, kadın, kız ve erkekleri süngü ve kurşunla şehit etmişlerdir. Tilki Tepe'nin 2 km Güneyinde haritada ismi yazılı olmayan Hınıs Köyü'nde 600 küsür erkek ve kadın nüfustan 13'ü müstesna olmak üzere, geri kalanı yakılmak ve süngülenmek ve hamile kadınların karınları yarılarak çıkarılan çocuklar kucaklarına verilmek suretiyle şehit edilmişlerdir. Ermeniler Alaca Köyü'nü kâmilten yaktılar ve odalara doldurularak itlâfına teşebbüs ettikleri ahali-i İslâmiyeden 278'i şediden ifna ettiler. ... Şehit kümesi içerisinde ırzlarına tecavüzden sonra öldürülerek, ciğerleri duvarlara asılmış genç kızlar, karınları deşilmiş hamile kadınlar, beyinleri akıtılmış veya vücutlarına benzin dökülerek yakılmış çocuk ve erkekler mevcuttur.³⁴

Doğu vilâyetlerindeki işgal alanlarından geri çekilmeye başlayan Rus birlikleri içindeki Ermenilerin, yapılan anlaşmaya rağmen, birkaç gece içerisinde yaptıkları mezalim halk arasında şok etkisi yaratmış ve kış günü katliâmıdan kaçış başlamıştı. Özellikle Ankara, Urfa, Diyarbakır, Konya, Adana, Sivas, Trabzon, Kayseri vilâyet ve livalarında toplanan göçmenlerin sayılarında büyük artış yaşanacaktır. Bu bölgelerde bulunan göçmenlerin içinde buldukları durum her türlü tahammülün üzerindeydi. Urfa ve civarına gelen Erzurum, Van ve Bitlis göçmenleri açlık nedeniyle hergün ölmekteydi. Açlıktan feryat eden çocuklarını ölümden kurtarmak ümidiyle boğazlanmış davar kanı yemek üzere kasap ve salhanelere koşan zavallı annelerin %80'inin eli boş döndükleri, bir kısmının bulabildikleri hayvan leşleriyle hayatta kalmaya çalıştıkları 16 Şubat 1918 tarihli telyazısıyla Harbiye, Dâhiliye nezaretleriyle Urfa mebusları Edib ve Saffet beylere bildiriliyordu.³⁵

³⁴ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 36, Sayı 86 (Nisan 1987), Genelkurmay Basımevi, s. 59-60.

³⁵ Kaya, a.g.e., s. 33, 34; Öğün, a.g.e., s. 50.

Dâhiliye Nezareti Diyarbakır, Urfa'da bulunan göçmenlerin kara yolu ve trenle Adana'ya sevklerine karar verdi. Ancak bu sırada Adana'da kolera salgınının ortaya çıkması sevkıyatı tehlikeye sokmuştu. Göçmenlerin Adana'ya sevkleri durumunda kolera salgınının civardaki vilâyetelere ve Adana'nın geneline yayılması sözkonusu olacaktı. Bu nedenle 4. Ordu Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Heyeti Başkanlığı tarafından hastalık kontrol altına alınıncaya kadar göçmenlerin sevklerinin ertelenmesi teklif edilmiş ve bu teklif AMMU tarafından da uygun görülerek gerekenlerin yapılması yetkililere bildirilmişti. Topraklarının bereketi ile yüz binlerce nüfusu barındırabilecek olan Adana'ya 13.618 göçmen 1918 Şubat'ında büyük sıkıntılarla gelebildi.³⁶

Rus işgaline giren Erzurum, Van, Trabzon, Bitlis vilâyetleriyle Erzincan Sancağı'ndan 1.604.031 kişi iç bölgelere göç etmiş, bunlardan 701.166 nüfus göç sırasında hayatlarını yitirmişlerdi. Kayıt dışı kalan 300 bin kişi bu sayıya eklenecek olursa 1 milyonun üzerinde kayıp söz konusuydu.³⁷

Göçmenlerin bir kısmı Adana, Kozan'ın Hacı ve Feka kazalarıyla Osmaniye'nin Bahçe Kazası'na yerleştirildiler. Askeriyenin işeyle şiddetle gereksinim duymasına rağmen, göçmenlerin zahireleri askerî birimlerce karşılanıyordu. Diyarbakır ve Urfa'da hayvanları elden çıkarmayan göçmenler Adana'ya göçerken bunları elden çıkarmışlar, özellikle kış mevsiminde yerleşim sıkıntısı yaşamışlar, şehirdekilerden bir kısmı yaşadıkları sefaletten dolayı vefat etmiş, sağ kalabilenler perişanlık içinde beklemeye koyulmuşlardı.³⁸

İşgalin sona ermesinden sonra göçmenlerin Erzurum'a geri dönmeye çalışması üzerine Dâhiliye Nezareti mutasarrıflıklara 4 Mayıs 1918 tarihli tel emri göndererek, şehirde iskân ve beslenme olanağının bulunmadığını, göçmenlerin yollarda sefil ve perişan, hatta telef olduklarından geri dönüşlerine asla izin verilmemesini istedi.³⁹ Çünkü, savaş zamanında yarı yarıya azalan ziraat nedeniyle göçmenlerin gereksinimleri olan un çoğu yerlerde askerî birliklerin yıllık stoklarını dahi zorlamaktaydı. Nitekim, bu

³⁶ Kaya, a.g.e., s. 35.

³⁷ Efiloğlu, a.g.m., s. 121'de; "Bazı kaynaklarda çok az rakam farklılıklarıyla Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis ve Batum'dan 868.962 nüfusun göç ettiği, bu illerin işgalden kurtarılmasından sonra 361.062 nüfusun memleketlerine sevk ve iade olundukları belirtilmektedir" bilgisini vermektedir.

³⁸ Kaya, a.g.e., s. 40-41.

³⁹ Ögün, a.g.e., s. 258.

sırada Bayburt'ta askerî kıtaat ve hayvanlara bir ay yetecek zahire kalmış, Samsun merkezde ise göçmenlerin beslenmesi sağlamamıştı.⁴⁰

Ancak, 30 Ekim'de imzalanan Mondros Anlaşması'nın ardından Rum ve Ermenilerin Adana'ya geri dönüşleri⁴¹ nedeniyle Osmanlı Hükûmeti yerleşide büyük sıkıntılar yaşadı. Adana'ya sığınan göçmenlerden 1.000 kadarı özel olarak yapılan dört binaya yerleştirildiler. Rum ve Ermeni ailelerin ikişer üçer bir evde yerleştirilmeleriyle Valilik emrine gönderilen 30 bin kuruşluk tutarla göçmenlerin sıkıntılarının giderilmesi plânlanmış,⁴² 60 bini Adana'da olmak üzere, 120 bin Ermeninin Güney Anadolu vilâyetlerine yerleşimini olanaklaştıran Fransızlarca şehrin dört kilometre Kuzeyinde bağlara kadar kurulan çadırlar⁴³ hazırlanmıştı.⁴⁴

Göçmenlerin durumunu dikkate alan Hükûmet, şimdilik kaydıyla Diyarbakır, Musul, Halep vilâyetleriyle Urfa ve Maraş livalarında bulunanlardan iâşe talebinde bulunmayacak olanların düşman işgalinden kurtarılan yerlere iade edilmelerine karar verdi. 1919 Mayıs'ında İstanbul'da toplanan Göçmenler Komisyonu 1 milyon civarındaki göçmenin geri dönüşlerinin kış gelmeden yapılmasına karar verecek⁴⁵, 1920 yılı Nisan ayı itibarıyla Adana'da bulunan 7.432 kişilik nüfustan 4 bininin ve 8 bin Arnavut göçmenin Konya'ya sevklerini sağlayacaktı. Konya'dakiler gibi⁴⁶, Maraş'ta kalan 8.687 göçmen de sefil ve perişan bir yaşamın pençesine düşmüşlerdi. 1919 yılı Kasım'ında Doğu vilâyetlerindeki çalışmalarını tamamlayan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (HAC) Fransız işgaline giren Adana ve Maraş'ta zarar görenlere yardım yapmak amacıyla imdat heyetleri gönderecekti.⁴⁷

HAC, Adana'dan kaçarak Pozanti'ya sığınan ve aralarında Doğu vilâyetleri göçmenleri de bulunan 80 bin civarındaki Müslüman arasında salgın hastalıklar görülmesi üzerine 50 bin liralık masraf kalemi ayırmış, 8 tabib, 1 eczacı, 4 sıhhiye memuru kadın ve erkek 6 hastabakıcı ve 1 idare memuru ile 1 kâtib ve 6 hademe olmak üzere toplam 27 kişiden teşkil ve merkez-i umumî ve heyet-i idare azasından Haydar Bey'in

⁴⁰ Hatice Yıldırım, **Mütareke Döneminde Göç ve İskân (1918-1923)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015, s. 209.

⁴¹ İhsan Ilgar, "Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi VI", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:12, İstanbul, 1968, s. 17.

⁴² Kaya, **a.g.e.**, s. 41, 71.

⁴³ Aceleyle kurulduğundan dolayı bu yerleşim yeri Çarçabuk Mahallesi şeklinde adlandırılmıştır.

⁴⁴ Yıldırım, **a.g.t.**, s. 300, 306.

⁴⁵ Ögün, **a.g.e.**, s. 74; Kaya, **a.g.e.**, s. 97.

⁴⁶ Kaya, **a.g.e.**, s. 109, 138.

⁴⁷ Ögün, **a.g.e.**, s. 78, 16; Kaya, **a.g.e.**, s. 166.

başkanlığında 8 Ekim 1920'de bölgede hizmete başladı. HAC Namrun'da da seyyar bir dispanser kurarak Adana ve Tarsus havalisi göçmenlerinden 2.200 nüfustan çeşitli hastalıklara yakalanmış 411 sıtmalı hasta için kinin tedavisine başladı. Pozantı ve Belededik'te Fransız uçaklarının saldırısından kış ortamında Belededik Tüneli'ne sığınan göçmenlerin soğuktan kaynaklanan hastalıklarının tedavilerine başladı. Çeşitli hastalıklara yakalanmış durumda Konya'ya sığınarak HAC dispanserinde tedavileri yapılan hastaların %57'sini Adanalı ve Doğulu göçmenler oluşturuyordu.⁴⁸

Memleketlerine geri dönmek için Adana'dan Mardin'e perişan durumda gelen göçmenlerin nakilleri için mülkî ve askerî yetkililerin ellerindeki olanaklar yetersiz kalıyordu. Bu göçmenlerden bir kısmı Van'dan göçen Haydaranlı Aşireti'ne mensuptular. Ayan üyesi Abdulkadir Bey'in aşiret mensuplarının memleketlerine dönmeleri için haber göndermesi üzerine, Adana Valisi sevkleriyle ilgilenmiş, herşeye rağmen 1919 sonu önemli bir kısmı askeriye araçlarıyla göçmenlerin sevkleri sağlanabilmişti.⁴⁹ Meclis'te Van Mubusu Hasan Sıddık Bey, 1920 yılının sonlarında memleketlerine dönmeye başlayan Van göçmenlerinin tohumluk tedarikinden yoksun olduklarını, bir miktar tohumluk gereksinimleri için 15 bin liranın verilmesini içeren İktisat ve Ziraat vekâletlerince yazılan önergeyi dillendirecektir.⁵⁰ SMİV katının açıklamasına bakılırsa, 1923 itibariyle Adana merkezde memleketlerine dönmeyen göçmen kalmamıştı.⁵¹

1923 yılı itibariyle şehirde memleketlerine dönmeyen göçmen kalmadığı bilgisini ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da iç göç ve mübadele ile gelen göçmenlerin yerleştirme işlemlerinin yeni hükûmete miras kaldığını, henüz Adana'da eski memleketlerine dönme olanaklarından yoksun göçmenlerin bulunduğunu, yerleşiden kaynaklanan sorunları nedeniyle yeni Meclisteki mebusları, yerleşilerle görevli Vekâleti verdikleri dilekçelerle zorladıklarını görmekteyiz.

20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'yla Fransız işgalinin sona ermesi üzerine Adana ve civarındaki 100 bin civarındaki Ermeninin bölgeyi

⁴⁸ Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmisi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1339, s. 66-71.

⁴⁹ Kaya, a.g.e., s. 105, 106.

⁵⁰ Yıldırım, a.g.t., s. 188.

⁵¹ Kaya, a.g.e., s. 155.

terketmesi,⁵² yeni Türk Devleti bürokrasisine ileriki tarihlerde yapılacak olan mübadil yerleşilerinde büyük olanaklar sunacaktır. Nitekim, zamanın Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 3 Ocak 1924'teki haberinde işgalden sonra Adana'dan ayrılan Rum ve Ermenilere ait 1.507 evin bir kısmının Rumeli ve Doğu vilâyetleri göçmenlerine tahsis edildiği⁵³ bilgisine rastlamaktayız. Eldeki bilgiye bakılırsa, memleketlerine dönüş olanağı bulamayan ve geri döndüklerinde evlerinin yıkıntılarında başka bir şey bulamayacağını düşünen göçmenlerin şehirde kalmayı seçtikleri anlaşılmaktadır.

MİİV tarafından 17 Ocak 1924 tarihli bir genelge yayınlanarak 1913 yılından sonra Anadolu'ya göç eden fakat yerleşileri yapılmamış olanlar, ulusal sınırların dışında kalan yerlerden gelen göçmenler, savaş ve işgal nedeniyle evleri yanan ve yıkılan istilâzedeler, Doğu vilâyetleri göçmenlerinden sayıldılar. Bunlardan kendi çabalarıyla geçimlerini sağlayamayacak kadar yoksul olanlarına yerleşme hakkı verilmesi kabul edildi.⁵⁴

Meclis'te Doğu vilâyetleri mebuslarının göçmenlerin memleketlerine geri dönmeleri ve gereksinimlerinin karşılanması konusundaki çırpınışlarına rağmen, geri dönecek olanaklardan yoksun ya da döndükleri takdirde bir kat daha sefil ve perişan olacaklarını gören 60 binin üzerindeki göçmen, memleketlerine dönmekten vazgeçerek Konya, Adana, İzmir yöreleri başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli yerlerine kalıcı olarak yerleşeceklerdir.⁵⁵ Doğulu göçmenlerin yoğun olarak yerleştiği Konya'da bir yıllık gereksinimlerini karşılayacak 1 milyon kuruşu sağlayamayan Maliye Nezâreti, 29 Kasım 1921'de Konya Valisi'nden 200 bin kuruşluk çıkardığı havale ile⁵⁶ idare edilmesini istemek zorunda kalmıştı.

Doğu vilâyetleri göçmenleri 5 Mart 1924 itibariyle Mersin'e gelen 555 nüfus 164 evde⁵⁷ iskân edilmişlerdi. Bu göçmenlerden Ahmed oğlu Mehmed ile kardeşleri Hakkı, Rüstem Beyzâde Emin Bey, Ahmed oğlu İsmail, Murad Beyoğlu Mahmud ve Resul Ağa'dan oluşan 7 Dağıstanlı ailenin ilginç bir yerleşme hikâyesi bulunmakta. Aileler 1905 yılında hicret ederek Adilcevaz'a

⁵² Yusuf Ayhan, **Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu**, İpek Matbaası, Adana, 1963, s. 147.

⁵³ Mesut Çapa, Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10, 2001, s. 50.

⁵⁴ Pınar Şenışık, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler", **Studies Of The Ottoman Domain**, Cilt: 6, Sayı: 10, 2006, s. 104-105.

⁵⁵ Öğün, **a.g.e.**, s. 230.

⁵⁶ Yıldırım, **a.g.t.**, s. 207.

⁵⁷ **BCA**, 272.12.42.56.4-1.

yerleştiler. 1916'da Van'ın işgali üzerine Adana'ya firar ederek canlarını kurtardılar. 1916'da Adana-Tarsus yolu üzerinde bir Ermeni mülkü olan âtil durumdaki Bızdıkoğlu Çiftliği'ne yerleştirildiler. İki yıl çiftçilik yaptıktan sonra Őhrin Fransız işgaline uğraması üzerine çiftlikten çıkarıldılar. Fransızların bölgeyi terketmesi üzerine aile mensupları sahipsiz ve işletilmeyen çiftliğe tekrar yerleşmek için 12 Mart'ta Adana 10. İmar İşkân Mıntıka Müdüriyeti (İİMM)'ne dilekçe vererek⁵⁸, işkânlarındaki sorunun çözümlünü beklediler. MİİV, göçmen konumundaki Resul hakkında yapılacak araştırma sonuçlanana kadar ailesiyle birlikte metrük evden çıkarılmaması gereğini 20 Mart'ta 10. İİMM'ye bildirdi.⁵⁹

Valilik göçmenleri eski yurtlarına göndermeye çalışırken, dönüş olanağından yoksun göçmenlerin yerleşi istemleriyle karşı karşıya kalmaktaydı. Göçmenlerin yerleştirildikleri yerlerden tahliye işlemleri yeni sorunları da beraberinde getirmişti. Geri dönüş olanağı bulunmayan göçmenler Meclis'te ulaşabildikleri mebuslara telgraf ve mektuplarla sorunlarını dillendiriyorlardı. Nitekim, Resul Ağa ve hemşerileri tarafından gönderildiği akla gelen Şikâyet başvuruları alan Van Mebusu Hakkı Bey, 21 Mart'ta Doğulu göçmenler hakkında esaslı bir araştırma yapılmadan geçici olarak yerleştirildikleri evlerden çıkarılmamalarını 10. İİMM'den rica⁶⁰ etmek durumunda kalmıştı.

Önceleri muazzam bir binası olan çiftlik evi harap olduğundan, Resul Ağa tarafından bir bina yapılmış, işgal sırasında yakılarak tahrip edilmiş ve küçük bir kısmı enkaz olarak durmaktaydı. Resul Ağa'nın dilekçesinden onbeş gün önce, 1.440 dönümden ibaret bulunan çiftliğin 450 dönümüne, Vekâletin bilgisi içinde mübadele dışı dört aileden oluşan Romanya göçmeninin yerleřtirildiđi⁶¹ 2 Nisan'daki 10. İİMM yazısından anlaşılmıştı. MİİV, 5 gün sonra çiftliğin düzenlenmesine katkı yapan Resul Ağa'nın çiftlik arazisinde yerleşmesini uygun buldu. Diğer altı aile ise yardıma muhtaç olduklarının anlaşıldığı takdirde geçici olarak çiftliğe yerleştirileceklerdi.⁶²

12 Mart'ta Antakya'dan Adana'ya gelen ve açıkta kalan göçmenlerden Dede Beyzâde Hakkı Bey'in Şehirde yerleşisini uygun gören Vekâlet⁶³, 20 Mart'ta telyazısıyla Adana'da kardeşinin yanına ailesiyle birlikte yerleşisini

⁵⁸ BCA, 272.12.41.48.8-1.

⁵⁹ BCA, 272.12.41.48.8-5.

⁶⁰ BCA, 272.12.41.48.8-6.

⁶¹ BCA, 272.12.41.48.8-3.

⁶² BCA, 272.12.41.48.8-2.

⁶³ BCA, 272.12.41.46.11.

isteyen⁶⁴ Siroz göçmenlerindedden Salim oğlu Mustafa'nın isteğine de olumlu yanıt veriyor⁶⁵, yerleşimini sağlıyordu.

Mersin'de yaşamaya çalışan Vanlı göçmenlerden Boyazâde Mehmed memleketine geri dönüşünü sağlayacak olanaklardan mahrumdu. 8 Nisan'da Bursa Mebusu Muhiddin Bey'den şehirde kalması için dilekçe ile yardım istedi. Muhiddin Bey, eşi ve 6 çocuğuyla memleketlerine geri gitmekten yoksun, Mersin'de perişan olduklarından şikâyetlenen Boyazâde Mehmed Efendi'nin, geçmişten beri itibarıyla tanınan ailenin uygun bir eve yerleştirilmesi istemli 15 Nisan'da İİMU katındaki girişimleri üzerine, daha sonraları Hükümetçe memleketlerine geri dönüşü sağlanıncaya kadar⁶⁶ Mersin'de terkedilmiş bir Ermeni evinde yerleşimi⁶⁷ sağlanacaktır.

MİİV, Vilâyet aracılığıyla Adana'dan ayrılan Ermeni evlerine yerleşen göçmenlerin memleketlerine dönmelerini teşvik etmeye, boşalacak evlere de mübadele sürecinde gelen göçmenleri yerleştirmeye çalışıyor, 15 Nisan itibarıyla bu iş için Maliye Vekâleti bütçesinden 27.400 liranın kullanılması konusunda kanun boşluğu engeliyle karşılaşıyordu.⁶⁸

Adana 10. İİMM, şehirde 4.056 adet terkedilmiş binaya 20.269 nüfus göçmen yerleşiminin yapılabileceğini, anılan binalarda fazla sayıda Doğu vilâyetleri göçmenleri ve çeşitli memleket sığınmacıları bulunduğunu, bir kısım binaların da memurlar ile yerel halkın işgalinde olduğunu, ek olarak yerleşileri düşünülenler için Silifke'de 306 adet bina bulunduğunu, bu durumda Mayıs sonlarına kadar şehre sevk edilmesi plânlanan 13 bin göçmenin yerleşiminin yapılabilmesinin tek çaresinin Doğu vilâyetleri göçmenlerinin bir an önce memleketlerine gönderilmeleri gerektiğini 25 Nisan'da MİİV'ne bildiriyordu.⁶⁹

MİİV, göçmenlerinin memleketlerine geri gönderilmeleri için gerekli ödemenin bulunmadığını, önceden yaşadıkları yerlerde evleri olanların yerleştirildikleri yerlerden çıkarılmaları konusunda gerekli açıklamaları kapsayan bir emrin bulunduğunu 2 Haziran'da İİMU'ya bildirdi. İİMU, göçmenlerin memleketlerine sevk ve iadeleri için gerekli karşılığın bulunduğuna inanıyordu. Konuyla ilgili bilgi Sıhhiye ve Muavenet-i

⁶⁴ BCA, 272.11.17.73.13-1.

⁶⁵ BCA, 272.11.17.73.13-2.

⁶⁶ BCA, 272.12.41.48.3-2.

⁶⁷ BCA, 272.12.41.48.3-1.

⁶⁸ BCA, 272.12.43.64.20-2.

⁶⁹ BCA, 272.12.43.64.20-5, 6.

İctimaiye Vekâlet'nden öğrenilmişti. Bu durumda Maliye tarafından ödeme emri yerine getirildiği takdirde sevkiyat başlayacaktı.⁷⁰

Harsalizâde İbrahim adında Vanlı bir göçmen de Eylül'ün ortasında geri dönüşlerinin büsbütün mahvolmalarına neden olacağından bahisle MİİV'ne Mersin'den telgraf çekiyor⁷¹, kimi göçmenler de Mersin'den çektikleri başka telgraflarla İlbaharın sonunda başlayacak sevkiyata tabi tutulmalarının uygun olacağına dair sürekli başvurularının gözönüne alınmadığını, Eylül ayındaki sevkiyatın kendilerini büsbütün acziyette bırakacağını, Sonbaharda sevkiyatın sürdürülmesi durumunda zaten müşkül durumda olan göçmenlerin daha zor bir duruma düşeceklerinden sevklerinin İlbaharda yapılmasını istiyorlardı.⁷²

Dâhiliye Vekili, Harsalizâde İbrahim Efendi'nin telgrafını okuduğunu, göçmenlerin sevkleri hakkındaki 10 Haziran 1924 tarihli talimatnâme gereği sevklerinin mecburî olmamak üzere, istedikleri takdirde buldukları yerlerde kalabileceklerini, kendisinin Adana'da bulunduğu sırada Vanlıların memleketlerine geri dönüşlerinin sağlanmasını istediklerini, kendilerine talimatnâmenin duyurularak sevklerinin Eylül'e kadar tehir edilmesini Adana Valiliği'nden rica ediyordu.⁷³ Bu sırada Adana'ya bağlı yüksek rakımlı Feke kazasında ise göçmenlerin mübadiller tarafından arazi edinme konusunda sıkıştırıldıkları şikâyetleri Haziran ayı ortalarına yansıyan mahallî olaylar arasında görülüyordu.⁷⁴

İİMU, Adana Valiliği'nden yerleşilere verilen evlerin nüfus ve sosyal konumlarına göre değiştirilmesini istemekteydi.⁷⁵ Valiliğin araştırmasına göre, yerleşilere verilen bazı evlerin iki daire, bazısının da 5-6'şar odadan oluştuğunun anlaşılması üzerine, İİMU 6 Ağustos'ta tahsis kararlarının iptal edilerek adil ve eşit bir dağıtım yoluna gidilmesi gereğini Vekâlete bildirerek⁷⁶ göçmenlerin sorunlarını çözmeye çalıştı.

Yerleşilerin işlemleri sırasında vekâletlere ait görevlerin iç içe geçmesi, MİİV'nin imar ve iskân işlerinde yetersiz kaldığı ve başarılı olamadığı 5 Kasım 1924'te TBMM'nde tartışılmış, 11 Aralık 1924'te çıkarılan 529 sayılı yasayla MİİV kaldırılarak, görevleri Dâhiliye Vekâleti'ne devredilmiş,

⁷⁰ BCA, 272.12.43.64.20-3.

⁷¹ BCA, 272.12.42.56.4-2.

⁷² BCA, 272.12.42.56.4-3, 4.

⁷³ BCA, 272.12.42.56.4-7, 8.

⁷⁴ BCA, 272.12.45.74.3.

⁷⁵ BCA, 272.12.54.131.23-1.

⁷⁶ BCA, 272.12.54.131.23-2.

göçlerde yerleşme işlemlerinin Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı İMU tarafından yapılmasına karar verilmişti.⁷⁷

Kasım ayında şehre 20.856 mübadilin⁷⁸ yerleştirildiğinden dolayı, burada sığıntı olarak yaşayan göçmenlerin kazalara geçmek zorunda kaldıkları, kaybettikleri aile bireylerini bulabilmek için göçlerini sürdürenlerin Kadirli'ye geçtikleri ve göçmenlerin şehir merkezinde yerleşme sorunlarına ait girişimlerin yok denecek kadar azaldığını görmekteyiz.

Van göçmenlerinden Türzkâde Tefik Efendi Adana'da yerleşme ve geçimini sağlamak amacıyla kullandığı dükkânla ilgili ilginç olaylar yaşadı. Beş nüfuslu kardeşiyle birlikte kullandığı 4 odalı binayı ortaklaşa kullanan 6 nüfuslu Tefik Efendi'nin, 10 Mart'ta MİİV nezdinde yaptığı girişimin sonucu olarak Adana 10. İMM tarafından 24 Mart'ta Kırk Geçidi Mahallesi'nde boş bir evde yerleşmesi gerçekleştirildi.⁷⁹ Tefik Efendi bu arada 2 metre kapasiteli bir dükkân kiralamıştı. Ermenilerce terkedilen dükkân bir yıllığına Alasonya mübadillerine verilmeye çalışılmış, ardından bu işlem iptal edilerek 1925 Mart'ında açık artırmaya çıkarılacağı belirtilmişti. Tefik Efendi açık artırma durumunda kullandığı dükkânın kirasının 500 liradan fazla olacağını, piyasadaki durgunluktan dolayı zor durumda kalacağını, yaşlı babasının sıcaqlara dayanamadığından sürekli bir işte çalışmadığından bahisle, Hakkari Mebusu Akif Bey'e 10 Mart'ta dilekçe göndererek Alasonya mübadillerine yapılan uygulama benzeri, mevcut dükkânın kendisine bırakılması konusunda yardım istedi.⁸⁰

Mebus Akif Bey bu durumda işletmecinin geçimini sağlamakta zorluk çekeceğinden dolayı dükkânın başkalarına kiraya verilmemesini İMU'dan rica etti. İMU bu tür tahliye işlemlerin uygun olmadığını 22 Ocak 1925'te Adana Valiliği'ne yazarak, şehirde göçmen ve mübadillere verilen dükkânların kiraya verilmemesini sağlayarak olası mağduriyetlerin önünü aldı.⁸¹

Türzkâde Tefik Efendi, mahallî komisyon ve Meclis İdaresi'nin kararıyla yerleştiği 4 odalı evin 2 odasını 5 nüfuslu kardeşiyle paylaştıktan bir yıl kadar sonra, geleneksel yaşam biçimleri nedeniyle çevredeki komşuları tarafından taassup sahibi oldukları gerekçesiyle şikâyet edildi. Adana Polis Dairesi tarafından haklarında araştırma yapılarak evlerinden çıkarılmalarına

⁷⁷ Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 5, 1990, s. 60.

⁷⁸ Çapa, *a.g.m.*, s. 67.

⁷⁹ *BCA*, 272.12.43.64.20-4, 9.

⁸⁰ *BCA*, 272.12.43.64.20-8.

⁸¹ *BCA*, 272.12.43.64.20-10.

teşebbüs edildi. Türközâde Tefvik Efendi de durumu Hakkari Mebusu Taha Bey'e mektupla bildirdi. Mebus Taha Bey de savaş nedeniyle göçmen olan bu ailelerin memleketin aslî halkından olduklarını, genel durumları Komisyon ve Meclis İdaresi kararıyla görülerek iskân olunduklarını, Valilikten bir yanıt gelmesine bakılmaksızın, göçmenler hakkında bir haksızlığa meydan verilmemesi için 2 Şubat'ta İMU nezdinde yazışmayla girişimde bulundu.⁸²

Taha Bey'in İMU katında yaptığı girişim üzerine İMU, 22 Mart 1924 tarihli yazıyla yerleşisi yapılması emri bildirilen Tefvik Efendi'nin oturduğu binadan çıkarılmaya çalışıldığının anlaşıldığını, yapılan işlemin uygunsuz olduğunu, işlemin iptal edilerek göçmenin binada oturmasının sağlanmasını 7 Şubat 1925'te Adana Valiliği'ne bildirerek⁸³ sorunun çözümünü sağlayacaktır.

Dâhiliye Vekâleti Heyet-i Fenniye Müdüriyeti bir yandan da mübadil ve Doğu vilâyetlerinden gelen ailelerin yerleşeceği evlerin tamirinde kullanılmak üzere 2 bin liralık havaleyi serbest bıraktığını 13 Eylül'de 1925 Adana Valiliği'ne bildiriyordu.⁸⁴

Dâhiliye Vekâleti yerleşkelerini terkedenele dair 28 Ekim 1925'te kapsamlı bir yasa çıkardı. 675 numaralı bu yasaya göre, "Mahall-i İskânlarını Bilâ Mezuniyet Tebdil Eyleyen Muhacir ve Mültecilerle Aşair Hakkında Kanun" gereği, Türkiye'ye gelen ve daha sonra gelecek olan mübadil, muhacir, göçmen ve aşiretler beş yıl süresince kendilerine gösterilen yerleşkelerinde oturmaya mecbur tutuldu. Yerleşkelerini değiştirmeleri Dâhiliye Vekâleti'nin iznine bağlıydı. Yerleşkelerini izinsiz terk edenler ise yerlerine iade olunacaklardı.⁸⁵

Van'ın işgalinden sonra Adana'nın Tarsus Kasabası'nda yaşamaya başlayan ve 1918 sonlarında Fransız işgali üzerine Konya'ya iltica eden Şeyh Sabah oğullarından 4 nüfuslu Ahmed oğlu Mehmed yerleşisinin yapılması isteğinde bulundu. Mehmed memleketine geri dönecek olanaklardan yoksun ve yardıma muhtaç durumdaydı. Kürt unsuruna mensup bu göçmenin durumu araştırılarak 1926 Kasım'ında Konya'ya iskânı uygun görüldü.⁸⁶ Yaptıkları maceralı göç sırasında yakınlarını kaybedip, dilenecek duruma düşen göçmenlerin çoğunluğu arzu etmelerine rağmen, geri dönecek güç ve

⁸² BCA, 272.12.43.64.20-1.

⁸³ BCA, 272.12.43.64.20-11.

⁸⁴ BCA, 272.80.4.10.17-3, 4.

⁸⁵ Kemal Arı, **Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 156.

⁸⁶ Sarı, a.g.t., s. 255.

olanaktan yoksunlardı. Göçmenlerin çoğu yaşadıkları dramın etkisiyle yılgınlığa kapılmışlar, mecburen köhne yapılarda barınma yolunu seçmişlerdi.

Bazı göçmenlerin kullanımlarındaki taşınmazlar oldu-bittiye getirilerek ellerinden alınmaya çalışılmıştır. Göçmen Ferhad Efendi bunlardan sadece birisidir. Van'dan Adana'ya iltica eden Ferhad Efendi kullanageldiği arsının iskân tescilinin sağlanması amacıyla İMU'ya⁸⁷ telgrafla başvuruda bulundu. Vanlı Ferhad Efendi tescilinin onaylanmasını beklerken, kullandığı arazinin bir kısmının görevli memurların birbirlerini kollayarak Emlak-ı Milliye Müdüriyeti'nden bir başka kişiye 26 Şubat 1927'de ihale edildiğini, diğer kısmının da 23 Mart'ta ihale edileceğini belirterek, kanunun kendisine tanıdığı haklardan mahrum olmaması istemli telyazısıyla İMU⁸⁸ katında hakkını aradı.

Yerleşti işlerinde göçmenlerin sağlık durumları dikkate alınmaktaydı. Van'ın düşman işgaline girmesi üzerine Urfa'ya sığınan, daha sonra da Urfa'nın Fransız işgaline uğraması üzerine Harran'dan Adana'ya iltica ederek Ahir Hamid Mahallesi'nde yaşamaya başlayan Mehmed Efendi'nin eşi Mukayyed Hanım, 8 Mart'ta 8 ay hava değişimi amacıyla geldiği Ankara'da Hesap İşleri Müdüriyeti'nde memur olan yakını Celal Bey aracılığıyla İMU'ne 16 Mayıs'da verdiği dilekçeye aldığı 8 aylık tabib raporunu ekleyerek Ankara'da yerleşiminin tescilini sağlamıştı.⁸⁹

İşgal nedeniyle memleketi Erzurum'un Tutak kazasından Adana'ya sığınarak 1916'dan bu yana burada yaşayan ve işgalden sonra oturma kaydını yaptırmak isteyen 3 nüfuslu Dertlioğlu Sultan adındaki göçmenin isteği Adana Valiliği tarafından 22 Kasım 1927'de İMU'ne bildirilmişti.⁹⁰ Şehre gelen mübadil ve göçmenlerin artan sorunları nedeniyle yoğun bir tempoda çalışan İMU'nden Dertlioğlu Sultan'ın yerleşimine ilişkin yanıt Adana Valiliği'ne 9 Ocak 1929'da gelebilecektir.⁹¹

2. Adana'da İskân Edilen Güney Göçmenleri

I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1914-1918 yıllarında Ortadoğu haritası yeniden çizildi. Balkanlarda Osmanlı millet sisteminin son halkası olan Arap topraklarında tutunamayan Osmanlı birliklerinden kalanlar Türklerin meskûn oldukları Anadolu'ya çekilirken, I. Dünya Savaşı da Balkan Savaşı benzeri Osmanlı aleyhine sonuçlar getirmiş, dış etkilerle körüklenen etnik

⁸⁷ BCA, 272.11.22.115.23-1.

⁸⁸ BCA, 272.11.22.115.23-2.

⁸⁹ BCA, 272.11.22.115.23.

⁹⁰ BCA, 272.12.56.142.14-1.

⁹¹ BCA, 272.12.59.142.14-4.

milliyetçilik gelişmeleri devletin son dayanağı olan Arapları da vatandaşlık bağlarından koparmıştı.

Savaş sırasında İtilâf Devletleri'nin ileri harekâtı üzerine Suriye ve Irak taraflarından Türkiye'ye ilticalar başladı. 1915 baharında başlayan iltica hareketi sonrası Giresun, Samsun, Sivas, Mamuretü'l-Aziz, Diyarbakır ve Musul göçmenlerle doldu. Hükûmet, göçmenlerin dar bir alanda yığılmış halde bulunmalarından dolayı çıkması olası hastalıklara karşı korunmaları, iaşe kaynakları ve sağlık şartları açısından yerleşmeye elverişli alanlara sevklerini kararlaştırdı. Göçmenlerin cephenin hemen gerisinde geçici olarak yerleşmeleri plânlandı. Musul merkez ile Kerkük ve Süleymaniye'den gelecek göçmenler Adana merkez, Mersin, Cebel-i Bereket, Hacın ve Kozan'a yerleştirileceklerdi.⁹²

Doğu vilâyetlerinde işgalin sona ermesinin ardından 1918'in baharında göçmenlerin geri dönüşlerine izin verilmeye başlanmıştı. Muhacirîn Müdür-i Umûmîsi Hamdi Bey'in 23 Kasım'daki açıklamasına bakılırsa göçmenlerin yalnızca %15'i geri dönmüştü. Kendi olanakları bulunanların dönüşlerine izin verilirken, pek çok göçmen dönüş olanağı bir yana, hayata tutunabildikleri yerlerde yiyecek bir lokmaya muhtaç durumda bulunmaktaydılar. Muhacirîn Müdüriyeti kayıtlarına göre 448.932 göçmen 1920 Nisan ayı itibariyle memleketlerine dönmüş, Adana'da memleketlerine geri dönmeyen göçmenlerin sayısı 7.432 kişi⁹³ olarak belirlenmişti.

Binlerce göçmen Adana mıntıkasına gelmesiyle yerel yönetimler bir o kadar da sorunla karşılaştılar. Irak ve Suriye'nin işgali üzerine Adana'ya iltica ederek 10. İMM'ye bağlı Dört Yol'da boş evlere yerleştirilen Güney göçmenleri Fransız işgalinin sona ermesinden sonra gelen tahliye emriyle sıkıntılar yaşadılar. Göçmenler adına Hasan Avni İzmir'de bulunan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e dilekçe göndererek,⁹⁴ diğer göçmenler benzeri birer eve yerleştirilmek suretiyle sefaletlerinin giderilmesini istedi. Başvekâlet'e iletilen dilekçe gereğinin yapılması için İMM'ye gönderildi. İMM, göçmenlerin yardıma muhtaç olup olmadıkları, her birinin meslek ve sınıflarının araştırılarak sonuçlarının gönderilene kadar yaşadıkları evlerden çıkarılmamaları gereğini 11 Şubat 1924'te Cebel-i Bereket Sancağı'na⁹⁵ bildirerek göçmenlerin yerleşme sorunlarını geçici olarak çözümlenebildi.

Adana'da Dava Vekili Bayezid aracılığıyla yerleşme başvuru dilekçeleri kendisine ulaşan Ergani Mebusu Mahmud, Yoğun kazası halkı

⁹² İpek, a.g.m., s. 166.

⁹³ Kaya, a.g.e., s. 109.

⁹⁴ BCA, 272.12.41.46.16-2.

⁹⁵ BCA, 272.12.44.65.4-1, 2.

göçmenlerinden Horanzâde Tahsin'in annesi Sabire ile Saide'nin, kardeşi İsmail'in eşi Fikriye'nin, amcaoğlu Akif'in eşi Hatice'nin ve amcaoğlu Süleyman'ın, Tahsin Bey'in yanına gönderilmesini 7 Mayıs'ta Dâhiliye Vekili Tevfik Rüşdü Bey'den rica ederek⁹⁶ yerleşilerine çare aradı.

1921 yılında geldikleri İstanbul'dan 1924 Eylül'ünde Adana'ya geçen Türkistan göçmenlerinden Mehmed Kerim oğlu Mehmed Emin, eşi Giridli Devlet Hanım ile kardeşine ait Girid'teki Yunan Haybonik Dairesi'nden alınan noter onaylı 8 bin lira tutarındaki mülklerine karşılık,⁹⁷ halen oturdukları Rum mülküne ait evin kendilerine verilmesi konusundaki başvurusuna İMU'nden 8 Aralık 1925'te⁹⁸ olumlu cevap alabilecektir.

1880 Kerkük doğumlu Seyyid Ahmed oğlu Abdulhalim I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nda Tabur Kâtibi olarak cepheye bulunmuştu. Savaşın sonunda 1919 yılında Türkiye'ye iltica ederek 2 Haziran'da emekli olup, 1921'de tekrar silah altına alınarak Millî Mücadele'ye katılmış, mücadelenin sonunda 3 Nisan 1923'te tekrar emekliye ayrılarak Tarsus'ta yaşamaya başlayan Abdulhalim; *"Ankara İmar ve İskân Müdüriyet-i Umûmiyesi Cânib-i Âliyyesine. I. Ordu Menzil Müfettişliği mülhekatından Geyve Kazası tekâüd Hesab Memuru Tabur Kâtibi Seyyid Efendi oğlu Abdulhalim Kerkük. Maruzumdur Efendim. Bendeniz an-asıl Musul Vilâyeti'ne mülhâk Kerkük Sancağı ahalisinden olup 305 tarihinde asker oldum. 326 senesinde Tabur Kâtibi olarak 34 sene Hükûmete hizmet ve İstiklâl Harbi'ne de iştirak ederek 339 senesinde tekâüd edildim. Memleketim olan Kerkük'de emlâk ve arazim var ise de işgal altında bulunduğundan bir daha gidemedim. Hemşehrilerimizden bazısı ol bâbdaki göçmen kanûnundan bi'l-istifade hem iskân edildiler ve hem de arazi aldılar. Bendeniz birçok etfâl ve iyâl sahibi olduğum gibi son derecede perişanlık çekmekte bulunmaktayım. Ol bâbdaki kanûn mucibince arazilerinin dahi Tarsus kazasında iskân edilmek üzere bir bâb hâne ile bir mikdar arazinin itası için icab edenlere emr buyrulmasını arz-ı istirhâm ederim efendim hazretleri"*⁹⁹ içerikli dilekçesiyle yerleşisini istedi.

İMU tarafından yapılan araştırmada¹⁰⁰ Millî Mücadele sonrası Tarsus İmar Dairesi'nde Anbar memuru olarak çalışmaya başlayan ve Hilafe Mahallesi'nde kiracı olarak yaşayıp 3 evladıyla yardıma muhtaç¹⁰¹ olduğu belirtilen Abdulhalim Efendi'nin, 19 lira emekli maaşı ve 5.300 kuruş maaşla

⁹⁶ BCA, 272.11.18.83.10-1, 2.

⁹⁷ BCA, 272.12.46.85.24-1.

⁹⁸ BCA, 272.12.46.85.24-2.

⁹⁹ BCA, 272.12.48.95.19-5.

¹⁰⁰ BCA, 272.12.48.95.19-6.

¹⁰¹ BCA, 272.12.48.95.19-2.

Tarsus Tütün Akar İdaresi'ne memur olarak alındığının Tarsus Kaymakamlığı ve Polis Komiserliği aracılığıyla öğrenilmesi¹⁰² üzerine, kendi geçimini sağlayacak konumda olanlarla ilgili talimatnâme hükmü gereği, 9 Mayıs 1926'da yerleşti hakkı olmadığına karar verildi.¹⁰³

Çeşitli tarihlerde Adana Vilâyeti'ne gelen ve yerleşti hakkını elde eden Güney göçmenlerinden 26 nüfusun Niğde merkezinde yerleşileri kararlaştırılmış ve bu göçmenler 1926 Aralık ayında Ermenilerin terkettiği evlere yerleştirilmişlerdi.¹⁰⁴

Balkan Savaşı sırasında Kosova Vilâyeti'ne bağlı Kolaşin'den Trablusşam yoluyla Haleb'e gelerek yerleşen Süleyman Oğlu Murad, Harbi Umûmî'de buranın işgali üzerine Adana'ya iltica etti. Millî Mücadele'den sonra 1926 yılında yerleşimini isteyen¹⁰⁵ Süleyman Oğlu Murad'ın yardımı muhtaç olduğunun anlaşılması üzerine,¹⁰⁶ geçimini sağlaması amacıyla 35 lira aylıkla 19 Şubat 1927'de Adana Belediye İtfaiye memurluğuna yerleştirilerek¹⁰⁷ sorunu çözümlendi.

Adana Valiliği 5 Mart'ta Feke, Saimbeyli ve Kars¹⁰⁸ kazalarında boş bina bulunduğu bilgisini ilettiği İMU'sinden, Doğu vilâyetleri göçmenlerinden 67 nüfusun yerleşileri için gereğini sordu. İMU, 26 Nisan'da göçmenlerin kendi olanaklarıyla yerleşilerinin uygun olduğunu bildirdi.¹⁰⁹ İMU, anılan kazalarda yerleşti olanağı bulunmayan göçmenlerden 7 ailenin ise aynı tarihte Niğde'ye yerleşilerini kararlaştırdı.¹¹⁰ İMU yerleşileri yapılan göçmenlerin yerlerini beğenmeyip, tekrar yer değiştirmeleri durumunda yerleşti haklarını yitirmiş olacakları açıklamasını da Vilâyete bildirmeyi ihmal etmedi.

Arsa ve arazi verilerek Cebel-i Bereket'e bağlı Hasanbeyli Köyü'ne yerleşileri yapılan Şam'ın Deyr-i Asakir Köyü'nden gelen Şumnu ve Yenişehir göçmenlerinden 59 nüfus, 11 Temmuz'da kereste ihtiyaçlarını devlet ormanlarından sağlayarak verilen evleri kendileri onaracaklardı.¹¹¹ Cebel-i Bereket Mutasarrıfı, kış ayında göçmenlerin ceketsizlikten perişan duruma düşmemeleri için, Adana ve Cebel-i Bereket sınırları içerisinde ve demiryolundan itibaren 10 saat kadar mesafedeki devlet ormanlarından

¹⁰² BCA, 272.12.48.95.19-4.

¹⁰³ BCA, 272.12.48.95.19-3.

¹⁰⁴ Sarı, a.g.t., s. 259.

¹⁰⁵ BCA, 272.12.52.122.33-2.

¹⁰⁶ BCA, 272.12.52.122.33-3.

¹⁰⁷ BCA, 272.12.54.135.1-7.

¹⁰⁸ Yeni adıyla Kadirli kazası.

¹⁰⁹ BCA, 272.12.53.123.15

¹¹⁰ BCA, 272.12.53.123.15-1.

¹¹¹ BCA, 272.12.56.144.20.

yakacak odun sağlamalarına çalıştı. Göçmenler soba satın alınana kadar vaziyeti idare edeceklerdi.¹¹²

I. Dünya Savaşı'nda Suriye'deki Kuneytra kazasından Adana'ya iltica ettikten sonra eşi ve evli kardeşiyle yerleşilerini tescil ettirmek isteyen¹¹³ Muallim İsmail oğlu İsa'nın durumunu inceleyen İMU, 29 Kasım'da ailelerin tekrar Kayseri'ye gönderilmelerine¹¹⁴ karar verdi. Deyrizor'da yaşayan Esad oğlu Ahmed, Fransız Ordusu'nda asker olarak görev yaparken 1927 yılı sonlarında firar edip Adana'ya gelerek yerleşisi için 26 Mart 1928'de Valiliğe dilekçeyle başvuruda bulundu.¹¹⁵ Jandarmanın Dairesi onun hakkında Türkiye'ye yerleşmesinde sakınca görüldüğüne dair rapor vermişti.¹¹⁶ Adana'da yerleşmesi olanağı bulunmadığından, İMU Ahmed'in Konya'da yerleşmesini uygun görecektir.¹¹⁷

3. Kadirli'de İskân Edilen Göçmenler

Azap Muharebeleri'nde Rusların ilerlemesinin ardından Erzurum halkı uzun ve çetin kış şartlarında yapacakları göç için evlerindeki unlardan ekmekler yapmaya, çarıkları dikerek onarmaya, eldeki hayvanların karnı doyurmaya çalıştılar. Şehirde bulunan araba, at, katır ve eşekler ordu tarafından toplatıldığı için halkın elinde kısıtlı ulaşım olanakları bulunuyordu.¹¹⁸ Erzurum ve havalisi işgal edilince "Rus geliyor" haberini duyan yaşlı, genç kadın ve çocuklar kış şartlarının olumsuzluğuna bakmaksızın meskenlerini terkederek yollara düştüler. Askerî makamların göçü önleme çabalarına karşın, Rus öncü birliklerinde bulunan Ermenilerin vahşetini gören ve yakınlarını kaybeden halk yerinde tutulamadı. Ağrı, Pasinler ve Erzurum'dan kopan kitleler Erzincan ve Bayburt'a doğru göç etmeye başladılar. Buralardan da Sivas-Tokat-Amasya ve Kayseri-Adana yoluna yöneldiler. Van, Bitlis ve Muş havalilinden hareket eden göçmenler Palu-Güzinhan-Ergani veya Siirt-Silvan yoluyla Diyarbakır'a geliyorlardı. Buradaki izdihamı hafifletmek isteyen Hükümet, Aralık 1916 itibarıyla 16.900'ü Diyarbakır'da bırakılan göçmenlerden 16.162'sini Mardin'e, 40 binini Urfa'ya 15 binini Antep ve Maraş'a, 10 binini Adana'ya geçici olarak sevketti. Bazen Müslüman ve Hristiyan göçmenler aynı vapur veya

¹¹² BCA, 272.12.56.144.20-2, 3.

¹¹³ BCA, 272.12.56.143.21-1.

¹¹⁴ BCA, 272.12.56.143.21-2, 3.

¹¹⁵ BCA, 272.12.58.156.4-5.

¹¹⁶ BCA, 272.12.58.156.4-1.

¹¹⁷ BCA, 272.12.58.156.4-4.

¹¹⁸ Tekir, a.g.m., s. 47.

vagonlarda seyahat ediyorlardı. Bunlardan bir kabile Temmuz 1919'da Gülnihal Vapuru ile Karadeniz sahillerine ve İngiliz bandıralı bir vapurla Mersin'e sevk edilmişlerdi.¹¹⁹

Erzurum'dan Bozyel, Çakıcı, Çelik, Kendigül, Silvan, Pasinler'den Terkeşli, Karayazı'dan Karayazı, Tekman'dan Tekman, Hasankale'den Aras, Küçükyılmaz, Çat'tan Çat, Horasan'dan Kederoğlu, Ağrı Patnos'tan Işıkbol, Yücedağ, Zöhre Mehmed¹²⁰ Çizmeli Mehmed¹²¹, Muş'tan Akıcı, Kaygısız, Kederoğlu, Van'dan Aladağ, Deveboynu, Erkol, Luvan Aşireti'nden Gökçeli,¹²² İlgör, Sabit, Sesli, Şabap,¹²³ Şirin, Bağcı, Taşkın, Tekgül, Yaşar Yücel, Taşkaya, Şivi Aşireti'nden Erkollar, Koca Reşid¹²⁴, Yaşar, Aladağ, Sabit, Songül, Utlu, , Bitlis'ten Bakırcı, Erzincan'dan Olgaç, Diyarbakır'dan Dalgıç, Kulan aileleri maceralı bir şekilde Kadirli ve köyelerine gelen 100'ün üzerindeki ailelerden bazılarıdır.¹²⁵

Hasan lakaplı Yaşar Tekman yapılan görüşmede; "Babam Abdulmecid, annem Hazal,¹²⁶ Hazal'ın abisi Şemsi, amcam Hacı,¹²⁷ Erzurumlu Mehmed Ali kızı Zeynep, Zeynep'in, yanında 2 çocuğu ve küçük yaştaki kardeşleri Abdurahman¹²⁸ ve Kürt Şemsi'nin, Kürt Şemsi'nin karısının yöredeki Rus işgali nedeniyle, Erzurum Hasankale'den yaya olarak kaçarak Osmaniye Toprakkale'ye ulaştıklarını, yörenin Fransız işgaline girmesi üzerine Kadirli Bağ Mahallesi'ne yerleştiklerini babam bana anlatırdı" bilgisini verdi.

Görüşülen Necati Küçükyılmaz; dedesi Ahmed ile onun oğlu Şemsi ve diğer göçmenlerin kış ayında Pasinler'e geldiklerini, taşıdıkları mallarını yok

¹¹⁹ İpek, **a.g.m.**, s. 175, 177, 209.

¹²⁰ Bağ Mahallesi'ne yerleşerek İcderim soyadını almıştır.

¹²¹ Kürt Köyü olarak bilinen şimdiki Yeniköy'e yerleşerek Özyüksel soyadını almıştır.

¹²² Görüşülen 1951 Kadirli doğumlu **Nihat Terkeşlioğlu**, bu ailenin Gökçeli soyadını aldıklarını, Sadık oğlu Kemal'in daha sonraları yazdığı romanlarda Yaşar Kemal takma adını kullandığını belirtiyor.

¹²³ 1967 Kadirli doğumlu **Nurettin Şabap**.

¹²⁴ Taşkın soyadını almıştır.

¹²⁵ Reşid ve Ayşe oğlu, 1950 Kadirli doğumlu **Necat Sesli**.

¹²⁶ Görüşülen **Mehmet Bakırcı**; Hazal'ın Kadirli'ye yapılan göçten sonra Abdulmecid ile evlendiğini, Osman, Nusret, Hasan ve Yaşar adlarında çocuklarının dünyaya geldiğini, Osman'ın Tekman soyadını aldığını, Yaşar'ın Kadirli'de 1960'ın başında veremden ölmesi üzerine, onun anısını canlı tutmak amacıyla Hasan'ı Yaşar adıyla andıklarını belirtti.

¹²⁷ Görüşülen **Hasan Tekman**, amcası Hacı'nın Tekman soyadı aldığını belirtti.

¹²⁸ Görüşülen 1950 Kadirli doğumlu **Necat Sesli**; Ahmed Bey'in eşi ve eşinin kardeşi Abdurahman'ın Erzurum Hasankale'li olduklarını, Abdurahman'ın Kadirli'ye geldikten sonra amcasının kızı Vardı ile evlendiğini, onun 1928'de ölünce Abdurahman'ın Hazal ile evlendiğini, Makbule ve Mehmed Ali adında çocuklarının dünyaya geldiğini, Hasan Tekman'ın babalığı olan Abdurahman ölünce, Şemsi'nin kız kardeşi, Hazal'ın Abdulmecid ile evlendiğini belirtti.

pahasına satarak kışlık yiyeceklerini tedarik edip, yaya Diyarbakır'a ulaştıklarını, yolculukları sırasında dedesinin, 1 çocuğu ve 1 kardeşinin soğuk ve açlıktan dolayı vefat ettiğini belirtti. Görüşülen Necat Sesli; Diyarbakır'daki insan yoğunluğundan dolayı göçmenlerin karınlarını doyurmak için iş bulmakta zorluk çektiklerini, dilenmek zorunda kaldıklarını, yaya olarak Urfa-Antep yoluna düştüklerinde göçmenlerden açlıktan ölenlerin olduğunu, göçmenlerin ulaştıkları her yerde hemşerileri hakkında bilgi edinmeye çalıştıklarını, akrabalarının Kadirli'ye geçtiklerini öğrenerek, yorucu bir yolculuktan sonra Osmaniye yakınlarındaki Toprakkale Köyü'ne ulaştıklarını, köyde bir süre konakladıktan sonra Kadirli'ye gelerek yerleştikleri bilgisini verdi.

Görüşülen Sakine Karayazı; 1299 doğumlu ninesi, 7 erkek 2 kız kardeşi ve diğer akrabaların sırtlarına yükledikleri heybelerle Erzurum Hınıs'tan yola çıktıklarını, açlık, hastalık ve eşkiya saldırıları nedeniyle 5 erkek kardeşin hayatlarını kaybettiklerini, Diyarbakır yolunda yine kardeşlerden birinin vefat ettiğini, eşi vefat eden gelinin kendi kardeşleriyle Irak taraflarına gittiğini, vefat eden kardeşin çocuğunu alan kafilenin Urfa üzerinden Antep'e, buradan da İslahiye üzerinden Kırıkhan'a ulaştıklarını, bir ay kadar burada kaldıktan sonra Doğulu göçmenlerin yaşadıklarını öğrendikleri Kadirli Papak Köyü'ne¹²⁹ geldiklerini, daha sonra da Şabaplı Köyü'ne geçerek Kadirli Bağ Mahallesi'nde hayatta kalan kardeşi Ahmet ve 2 kız kardeşin çitten örmeli huğ evlerde yaşamlarını sürdürdüklerini, Erzurum Karayazı'dan akrabalarıyla işgalden kaçan 1296 doğumlu dedesi Halid'in Adana yönüne gelerek Kadirli'ye ulaştığını ve burada Etti ile evlendiğini, Halid'in akrabalarının ise Kayseri yönüne gittiklerini 1927 doğumlu babası İhsan Karayazı'dan dinlediğini belirtti.

Görüşülen Cavit Kederoglu; aile bireylerini Ermenilerin katlettiği Alioğlu Musa'nın Erzurum Horasan'dan kaçarak Kadirli'nin Kızılömerli Köyü'ne yalnız bir vaziyette gelebilen göçmenlerden olduğu bilgisini verdi. Görüşülen Önder Olgaç, Erzincan'ın Kelkit Kazası Çorak Köyü'nden Mahmud Bey, eşi ve 5 erkek 1 kız çocuğuyla köylerinden kaçıp, uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra eşi, Adil ve Zeliha adlı 2 çocuğu ile Kadirli'ye gelebildiklerini, Mahmud Bey'in bu yolculuk sırasında 4 evladının yakalandıkları hastalıktan dolayı yaşamlarını yitirdikleri bilgisini verdi.

1931 Kadirli doğumlu Reşid oğlu Arif Bağcı ile yapılan görüşmede; Erzurum'un işgale girmesinin ardından 10 yaşlarındaki ninesi Münevver ve dedesinin Karayazı'dan kaçarak Kilis'e sığınıp bir süre burada yaşadıklarını ve buranın nüfus kaydına girdiklerini, daha sonraları Doğulu göçmenlerin

¹²⁹ Şimdiki adıyla Reşadiye Köyü.

yerleştiklerini öğrendikleri Kadirli'ye gelerek Bağ Mahallesi'nde yerleştiklerini, annesi Meliha'nın babası Abdullah'ın¹³⁰ Van'dan, dedesi Ömer'in Muş'tan kaçıp Diyarbakır Silvan'da biraraya geldiklerini, daha sonraları Kadirli'ye gelerek aynı mahallede yerleştikleri bilgilerini verdi.

İşgal edilen vilâyetlere bağlı kasaba ve köylerden kaçışlar dalgalar halinde sürdüğünden, o can pazarında saklandığı yerden yalnız başına yola çıkıp ailesinden kopan, kaybolan göçmenler de eksik olmamıştır. Görüşülen Necat Sesli; Akif, Mehmed ve Mustafa'nın Erzurum'dan yaptıkları hengâmeli kaçış sırasında küçük yaştaki Akif'in¹³¹ kaybolduğunu nakletti. Görüşülen Mehmet Bakırcı, göçmenlerden Ali oğlu Musa'nın¹³² da Erzurum Horasan'dan yapılan kaçış sırasında kaybolduğunu, daha sonraları akrabalarının izini sürerek Kadirli Kızılömerli Köyü'ne geldiği bilgisini verdi.

Mehmet Sesli ile yapılan görüşmede;

“Van Erciş'e bağlı Arnis¹³³ Köyü'ndeki Şivi Aşireti'nden 50 yaşındaki babam Cihangir, kardeşleri Beşir, Hacı, kızı Ayşe, dayım Halid, halam Kumru ve eşi Abdullah, İsmail, İsmail'in 10 yaşlarındaki kardeşi Tavus ve birbirleriyle akrabalık bağları bulunan köylüler, Rusların top atışları altında herşeylerini bırakarak kaçtılar. Küçük yaştaki İsmail Van'da vefat etti. Kafiledekilerden bir aile kundaktaki bebeklerini karın üzerine bırakmak zorunda kaldı. Babam ulaştıkları Urfa'da parasını çalan bir şahsı öldürdü. Amcam Beşir bekâr ve genç yaşta olduğundan suçu üstlenerek hapse girdi. Babam ile birlikte Urfa'dan Diyarbakır'a gelen halam Kumru ve diğer akraba göçmenlerin dilenmek zorunda kaldıklarını babam bana anlatırdı”¹³⁴ bilgilerini verdi.

¹³⁰ Görüşülen **Necat Sesli**; Van göçmenlerinden Abdullah Bey'in, göçmen olarak geldiği Silvan'da Fatma Hanım ile evlendiğini ve hemşerilerinin yerleşilerinin yapıldığı Kadirli Dedefakılı Köyü'ne geldiklerini, Abdullah Bey'in daha sonraları Deveboynu soyadını aldığını aktardı.

¹³¹ Görüşülen **Necat Sesli**; Akif'in, Cigerci lakaplı Sait Bozyel'in babası olduğu, yakınları tarafından 1950'lerde Reyhanlı'da bulunarak Kadirli'deki akrabalarının yanına getirildiği bilgisini verdi.

¹³² Görüşülen 1954 Kadirli doğumlu **Mehmet Bakırcı**; Musa'nın daha sonraları Kederoğlu soyadını aldığını belirtti.

¹³³ Şimdiki Ünseli Köyü.

¹³⁴ Görüşülen **Necat Sesli**; İsmail, Tavus ve 10 yaşlarındaki kardeşi Halid'in kaçışma sırasında bir deşirmende saklanarak Rus birliklerindeki Ermenilerin vahşetinden kurtuldukları, Cihangir'in Kadirli'ye geldikten sonra Tavus'la evlenerek onu sahiplendiğini, delikanlılık yaştaki Beşir'in Gökşunlu Güllü ile evlendiğini, Ahmed adlı çocukları olduğunu, Güllü'nün doğumdan iki yıl sonra öldüğünü, Cihangir de bu sırada vefat edince Tavus'u kayını Beşir'in

Görüşülen Halid kızı Nuriye Eskimez; “Babam Halid, bu kaçışma sırasında 10 yaşlarında olduğunu ve Ağrı Dağı eteklerine geldiklerinde buldukları bir danayı çiğ şekilde yediklerini, Ermenilerin katliâmına uğramak çekincesiyle, dağın yükseğinde konakladıklarını, buradan aşiret mensuplarıyla yaya yaptıkları yorucu bir yolculuk sonrası önce Urfa’ya¹³⁵, ardından Diyarbakır’a sığındıklarını, buradaki göçmen yoğunluğunun geçim şartlarını zorladığını,¹³⁶ karınlarını doyurabilmek için her türlü işlerde çalışıp yaşam mücadelesi verdiklerini, şehirde bir süre kaldıktan sonra Dört Yol’a geldiklerini, burada da bulabildikleri işlerde çalışarak akrabalarının gittikleri yer hakkında bilgi edinmeye çalıştıklarını, bir süre Dört Yol’da yaşadıkdan sonra, Doğulu göçmenlerin Adana yönüne gittiklerini öğrenerek geçtikleri Adana’da geçim sıkıntısı çektiklerini, Cihangir’in, kızı Ayşe’yi Eytam Mektebi’ne vermek zorunda kaldıklarını bana anlatırdı” bilgisini verdi.

Görüşülen Nuriye Eskimez; burada bir süre kalan aşiret mensuplarının Doğulu göçmenlerin Kadirli’de olduklarını öğrenerek Ceyhan’a geçtiklerini, göçmenlerin geçim mücadelesi verdikleri sırada Ayşe’nin kaybolduğunu,¹³⁷ Ayşe’nin dayısı Haydar’ın¹³⁸ da benzer kaderi yaşadığını, o büyük kaçışma

---

sahiplendiğini, Beşir’in 40 yaşında Adana’da vefat ettiğini, “Babaannemiz Tavus, ölümüne kadar tüm aşiret fertleri üzerinde otoritesi ve saygınlığını her zaman hissettirirdi. Aile fertleri onun sözünü bir sözünü iki etmezlerdi. İsmet, Hasan, Yusuf adlarında çocukları dünyaya geldi” bilgilerini verdi.

¹³⁵ Görüşülen Beşir oğlu İsmet’in eşi 1938 Kadirli doğumlu **Saime Sesli**; aile mensuplarının Birecik’te Arap kökenlilerin paralarını çaldıkları olayını büyüklerinden duyduğu bilgisini verdi.

¹³⁶ Görüşülen 1926 Kadirli doğumlu **Mehmet Sesli**; babası Cihangir’in Kadirli’den Urfa’ya Beşir için azık götürdüğünü, Diyarbakır’da yerleşiklerden su isteyen halası Kumru’ya “Siz pissiniz, elinizi açın suyu öyle koyayım” dediklerini, dayısı Halid’in kasap dükkânındaki takılı et parçasını çalmak zorunda kaldığını, Çerkez göçmenlerin yaşadıkları Ceyhan’ın Veysiye Köyü’nde halasının kocası Abdullah’ın rastgeldikleri bir danayı kuyruğundan tutup yerde boğazladığını, et parçalarını çuvala koyup götürdüklerini, Çerkezlerin “Niye hayvanı kesip yiyorsunuz” diye sorduklarında “Ne yapalım, açız” dediklerini, kıtlığın yaşandığı bu sıralarda açlıktan dolayı tarladaki buğday başaklarını toplayıp kavurarak yediklerini, kıl çadır ve kalın brandadan yapılma çadırda barındıklarını, yazın sıcak, nem ve sivrisinek yığınlığı nedeniyle 8 yaşlarındaiken 2-3 at yüküyle ineklerle yaya olarak Bağdaş Yaylası’na göçtüklerini nakletti. Görüşülen Mehmet eşi 1945 Kadirli doğumlu **Tezcan Sesli**; yaz ayındaki yaylaya göç sırasında çocukları atların üzerindeki sandık ve heybelere yerleştirerek yaya yolculuk yaptıkları bilgisini verdi.

¹³⁷ Görüşülen 1943 Kadirli doğumlu Halid kızı **Fahriye Tekgül** ve 1948 Kadirli doğumlu Halid oğlu **Celal Tekgül**; Kadirli yakınlarındaki Anberinarkı köylülerinin tek başına kalan Ayşe’yi görüp, sahiplenerek ergenlik çağında onu evlendirdiklerini öğrendiklerini, kendisini bulduklarında aralarında duygusal anlar yaşadıklarını belirttiler.

¹³⁸ Görüşülen **Necat Sesli**; annesinin dayısı Haydar’ın, Öğretmen Sinan Çelik’in babası olduğu bilgisini verdi.

sırasında küçük yaştaki Haydar'ın Urfa'da kaybolduğunu,¹³⁹ göçmenlerin geldikleri Kadirli Balıkla Çiftliği'nden sivrisinek yoğunluğu nedeniyle Dedefakılı Köyü'ne geçerek yerleştikleri bilgilerini verdi.¹⁴⁰

Görüşülen Necat Sesli; akrabalarının Kadirli'de olduklarını öğrenen aşiret mensuplarının Adana'dan ayrılarak Ceyhan'a geçtiklerini, buradan da Kadirli'de Çıyanlı, Dedefakılı, Narlıkışla, Halitağalar, Avşarlar Köyü olarak bilinen Azaplı¹⁴¹ köyelerine, Fransız işgali sonrası Kadirli'den ayrılan Ermenilerin terkettiği Bağ Mahallesi'ndeki¹⁴² çitten örmeli huğ¹⁴³ yapılı boş evlere, bir kısmının da kasabanın kenar semtlerinden ve o zamanlar ıssız bir yer olan Yeşiltepe taraflarına yerleştiklerini, bazı derme-çatma çit ve huğ malzemeli barınakları da kendilerinin yaptıkları¹⁴⁴ bilgisini verdi.

Göçmen ailelerinden Sadık Bey'in oğlu Yaşar Kemal tarafından manevî evlat edinilen ve nüfusuna aldırılan Sadık evladı Recep'in oğlu Sadık Yaşar'dan alınan bilgilere göre; Rus saldırısı başlayıp top mermileri köye düşmeye başladığında Süleyman oğlu Sadık, kardeşi Tahir ve Salih de Erciş'teki Rus saldırısı sırasında kaçan yerleşiklerden. Olay sırasında Zübeyde ve teyzesinin kızı Hazal köyden elele tutuşup kaçarlarken atılan bir şarapnel ikisinin de dörder el parmaklarını parçaladı. Zübeyde'nin kız kardeşi Zeynep¹⁴⁵ kaçışma sırasında kayboldu. Salih göç sırasında genç yaşta vefat etti. Sadık ile Tahir annelerini de alıp, çoğunluğu birbirleriyle akrabalık ilişkisi olan aşiret yerleşikleriyle yaya olarak Erciş'ten kaçtılar. Sadık ve Tahir

¹³⁹ Görüşülen 1940 Kadirli doğumlu Halid kızı **Nuriye Eskimez**; daha sonraları Haydar'ın Siverek'te bulunarak yakınları tarafından Kadirli'ye getirildiği bilgisini verdi.

¹⁴⁰ Görüşülen **Nuriye Eskimez**; babası Halid ve diğer göçmenlerin Ceyhan'da Fransız işgalinden dolayı Hürüuşağı Köyü'nden Kadirli yakınlarındaki Anberinarkı Köyü yönüne kaçtıkları sırada sac üzerinde yufka ekmek pişiren bir kadının ekmeğini çalmak zorunda kaldıklarını, Kadirli'ye geçtiklerinde babasının yakınlarını bularak büyük sevinç yaşadıklarını anlattı.

¹⁴¹ Görüşülen **Saime Sesli**, babası İsa'nın Doğudaki Rus işgali nedeniyle Muş'tan Kadirli'ye geldiğini, Ağrı Eleşkird göçmenlerinden Zero Hanım ile evlendiğini ve Kaygısız soyadını aldığı bilgisini verdi.

¹⁴² Görüşülen **Necat Sesli**; "Benim 1960'lı yıllardaki nüfus cüzdanımda mahallemin adı Kırıntı Türkmenlerinin iskânından dolayı Kırıntı Bağ Mahallesi olarak yazmaktaydı. Kırıntı kelimesini daha sonraları nüfusta kaldırdıklarını öğrendim" bilgisini verdi.

¹⁴³ Ağaçtan direkler arasına ağaç dalları geçirilip, üzeri sazlıktan getirilen ince, uzun otlarla örtülen barınaktır.

¹⁴⁴ Görüşülen **Necat Sesli**, "Babaannemiz Tavus, ölümüne kadar tüm aşiret fertleri üzerinde otoritesi ve saygınlığını her zaman hissettirirdi. Aile fertleri onun sözünü bir sözünü iki etmezlerdi. İsmet, Hasan, Yusuf adlarında çocukları dünyaya geldi" bilgilerini verdi.

¹⁴⁵ Görüşülen 1954 Kadirli doğumlu Recep oğlu **Sadık Gökçeli**; göç sırasında kaybolan Zübeyde'nin kız kardeşi Zeynep'in tesadüf eseri olarak Denizli Sarayköy'de, Doğulu göçmenlerden Mehmet Aladağ ile evlilik kurmuş olarak bulunduğunu ve büyük sevinç yaşadıkları bilgisini verdi.

annelerini göç sırasında çoğu kez sırtlarında taşıdılar. Konakladıkları bir yerde kundağa sarılı, yüzü yara-bere içinde bırakılan bir bebeği yanlarına alarak Maraş Pazarcık'a geldiler. Tahir Bey'i tanıyan yörenin ileri gelenlerinden birisinin "Kadirli'ye gidin. Doğulu göçmenlerin yerleşim işlerini yapan Karamüftüoğlu ailesinden Arif'in babası Şeref tanışımıdır. Ona mektup yazayım, götürün" sözü üzerine Kadirli'ye geçtiler. Arif Bey, aileye şimdiki Merkez Ortaokulu'nun taş binası olan terkedilmiş Ermeni Kendiryan'ın Konağı'nı teklif etti. Sadık'ın annesi Hırde'nin, "Yuvası yıkılanın yuvası, yuva olmaz" yanıtı üzerine, Arif Bey "O zaman sizi Hemite'ye göndereyim" diyerek, ailenin yerleşimine yardımcı oldu. Sadık, ergenlik çağında göçmenlerden olan hemşehrisi Nigâr, Tahir de Zübeyde ile evlendi. Sadık'ın Kemal¹⁴⁶, Tahir'in Recep ve Zekiye adlı çocukları dünyaya geldi. Yolda kundakta buldukları çocuk ergenlik çağında 20 yaşlarındaki Sadık Bey'i Hemite Camii'nde namaz kılariken, bilinmeyen bir nedenle, bıçaklayarak öldürdü. Tahir Bey, kardeşi Sadık'ın karısını sahiplenmek durumunda kaldı. Hemite'de yaşanan ölüm olayından etkilenen¹⁴⁷ aile mensupları Kadirli'ye göçerek Dikirli Köyü'ne¹⁴⁸ yerleştiler.¹⁴⁹

3 Mart 1916 sabahı başlayan Rus işgali üzerine 40 bin nüfuslu Bitlis halkının büyük bir çoğunluğu 6 metrelik kar engeline rağmen, göçe başladılar. Göç sırasında büyük bir kısmı telef olan halkın acıklı durumu, taşımakta güçlük çektikleri 1-5 yaş arasındaki bütün çocukları köprü altlarına bırakarak

¹⁴⁶ Ailesinin Gökçeli soyadını taşıyan Kemal, Kadirli'de Cumhuriyet İlkokulu'nda okudu. Adana'da Ortaokul ikinci sınıftan öğrenimini yarıda bırakıp, Karamüftüoğlu ailesinin Dikirli'deki topraklarında "yarıcı" olan anne babasına yardım etti. Yörede "ağıtçı" kadınlardan ağıt, Kara İsmail Uz'dan eşkiya anlatımları derledi. Adana Valiliği yapan Abidin Paşa'nın torunlarından Arif, Güzin, Abidin Dino ve Orhan Kemal ile yakınlık kuran Kemal Sadık, şehre gidip gelmeleri sırasında arzuhalcilik yaptı. Yöredeki sivrisineklerin artmasına neden olan çeltik ekimini eleştirince tepkiler aldı. Adana'daki bir dergide birkaç şiir ve ağıt denemesi yapan mülteci yadigârı, Yaşar Kemal lakabını aldı ve olgunluk yıllarında İstanbul'a yerleşip, halk dilini kullanarak başta 1955'te İnce Memed olmak üzere 39 dilde yayımlanan yapıtlarıyla 40'ın üzerinde eser ortaya çıkardı. 1984'te Legion d'honneur Nişanı ve çeşitli ödüllerin ardından Türk ve dünya edebiyatı alanında tanındı.

¹⁴⁷ Görüşülen **Sadık Gökçeli**; 1923'de Hemite'de dünyaya gelen Mustafa Kemal'e olan sevgi nedeniyle adlandırılan Kemal Sadık'ın 4 yaşındayken hastalandığını, babasının "oğlum kurtulursa kurban keseceğim" dediğini, adağın kesilmesi sırasında kasabın elinden boşanan bıçağın onun sağ gözüne isabet ettiğini, bu nedenle yörede "Kör Kemal" lakabıyla anıldığını, 5 yaşlarındayken babasının ölümüne tanık olmanın etkisiyle dilinin tutulduğunu ve 12 yaşlarına kadar konuşmakta zorluk çektiğini, kekelediğini aile fertlerinden dinlediğini, amcası Yaşar Kemal'in Hemite'yi kasederek, "Benim şansım, Türkçenin en güzel konuşulduğu Türkmən köyünde yerleşmek olmuştur" dediğini aktardı.

¹⁴⁸ Yeni adıyla Harkaçtıği Köyü.

¹⁴⁹ Kadirli Lisesinden arkadaşım **Sadık Songül**, amcası Yaşar Kemal'in 1980'lerde himayesine girerek Gökçeli soyadını almıştır.

kaçmalarıyla büyük bir drama dönüşmüştü. Sadece Deliklitaş'tan Duhan Deresi'ne kadar bırakılan çocukların sayısı 1.000'in üzerindeydi.¹⁵⁰

Görüşülen Mehmet Bakırcı'dan edinilen bilgilere göre; aslen Bilecik'li olan Ahmed Bey, Bitlis Tatvan'ın Kamerhan yeni adıyla Obuz Köyü'nde Hamidiye Alayı Eğitim Subayı idi. Ahmed Bey, Doğu Beyazıt'taki Ahmedî İhsanî'nin torunlarından Gülizar Hanım ile evlendikten sonra Leyli, Meryem, İbrahim, Mehmed Ali, Osman, Emin adındaki evlatları dünyaya geldi. Ahmed Bey ve Hamidiye Alayı mensupları Trablusgarb'da İtalyanlarla savaşa girdiler. Ahmed Bey savaşta şehit olduktan sonra Gülizar Hanım da Kamerhan Köyü'nde vefat edince çocukları öksüz kaldı. Köydeki Ermeni mezalimi sırasında yıkıntıların altına sığınan çocuklar halkın yakılarak katledilmesini ve itlâf sırasında insan yağlarının akmasına şahit oldular. Mezalimden canını kurtarabilen halkla birlikte Malatya'ya geldikleri yaya yolculukta Leyli kayboldu. Aile fertleri Nusaybin üzerinden Adana'ya geldiler. İbrahim Adana'da askerî okula kaydoldu. Aile fertleri Doğulu göçmenlerin Kadirli'yi mesken tuttuklarını öğrenerek Kadirli'ye göçtüler. 1894 doğumlu Mehmed Ali Fransız işgali sırasında bir Ermeni ustadan bakır kalaycılığı mesleğini öğrendi. Mehmed Ali Bey ve kardeşleri Fransız işgalinin sona ermesi üzerine az sayıda Ermeninin yaşadığı Kadirli Bağ Mahallesi'nde bir Ermeni evine yerleştiler.¹⁵¹

Görüşülen Mehmed oğlu Osman Taşkaya, babasından aldığı bilgileri bizimle paylaştı. Rus işgali sırasında Bitlis kazası Tatvan'ın Hallaçengesor Köyü'nde¹⁵² Ermeniler 40 Türkü cuma günü camiye doldurarak katlettiler. Dostluk içinde yaşadığımız Ermeniler, zulümden yana olanları kastederek, "Bunlara gücümüz yetmez, buradan kaçın, bizim cahilleri zaptedemiyoruz" sözü üzerine Osman, eşi Halime, evlatları Mehmed, Musa, Hacı, Ümmü Gülsüm ve yerleşikler köyden kaçtılar. Başka bir köye ulaşan kafile Ermenilerin topluca yaktıkları insanlardan etrafa yayılan yağ kokusundan etkilenerek daha uzaklara gittiler. Kafiledekiler ulaştıkları bir köyden güvenlik nedeniyle Türk subayları tarafından uzaklaştırıldılar. Yaya olarak yolculuk yapan kafilenin konakladığı yer Ermenilerin baskınına uğradı. Kafiledeki kadınlardan birinin kocası ve yerde bırakılmak zorunda kalan

¹⁵⁰ Yılmaz Karadeniz, Bitlis ve Muş'ta Ermeni Mezalimi (1913-1919), *Turkish Studies*, Volume 6/1, s. 1411.

¹⁵¹ Görüşülen Mehmed Ali oğlu 1954 Kadirli doğumlu **Mehmet Bakırcı**, Teyzesi Leyli'nin daha sonraları Van Reşadiye'de PTT'de çalışan bir memurla evlendiğini öğrendiklerini, amcası İbrahim'in geçirdiği felç nedeniyle bir ayağı ve bir kolunun sakat kaldığını, askerî okuldan ayrılarak Antep-Suriye arasında ticaret yaptığını, 7 dil öğrenip, Antep Belediyesi'nden emekli olduğunu, kardeşlerinin izini sürerek yıllar sonra Kadirli'ye geldiğini belirtti.

¹⁵² Yeni adıyla Güntepe Köyü.

belekteki kız çocuğu Ermenilerce süngüyle katledildi. Savunmasız aile fertleri köy halkıyla birlikte Ermeni zulmünden Mardin yönüne yaptıkları göç sırasında Halime Hanım vefat etti. Mardin'e ulaştıklarında küçük yaştaki kızı Ümmü Gülsüm'ün beslenememekten kaynaklı feryatlarına dayanamayan Osman Bey, oğlu Mehmed aracılığıyla bir cami önüne onu bıraktırmak zorunda kaldı. Mehmed, giyim tarzıyla memur olduğuna kanat getirdiği bir şahsın Ümmü Gülsüm'ü kucağına alıp götürdüğünü gördükten sonra camiden ayrıldı ve olanları babasına nakletti. Göçmenlerin yoğunluğu nedeniyle yerel halk onlara yeterince yardıma bulunamamaktaydı. Göçmenlerin ulaşamadıkları yerlere giderek yaşadıkları drama çare bulmak göçmenlerin tek seçeneği idi. Mardin'den Nusaybin'e geçtiklerinde küçük yaştaki Hacı yeterince beslenememekten dolayı vefat etti. Nusaybin'in iklimine uyumsuzluk ve işsizlik nedeniyle tekrar yaya olarak yollara düştüler. Yiyecek bir ekmek bulabilmek için her türlü işte çalışan aile fertleri, işgal öncesi Adana'ya ulaştıklarında Osman Bey vefat etti. Musa ve Mehmed Çatalan'da bir toprak ağasının yanında dutma olarak karın tokluğuna çalışmaya başladılar. Dört yıllık serüvenin ardından bölgenin Fransız işgaline girmesi üzerine, Millî Kuvvetleri oluşturan direnişçilerin bulunduğu Çatalan Fransız uçaklarınca bombalandı. Mehmed, Musa ve köylüler dağlara sığındılar. Kaçışma sırasında Musa kayboldu. Ankara Antlaşması gereği Fransızların bölgeden ayrılmaları üzerine, Mehmed Bey¹⁵³ tavsiye üzerine Doğulu göçmenlerin yerleştirildiği Kadirli Avşarlar Köyü'ne¹⁵⁴ gelip kardeşi Musa'yı¹⁵⁵ burada bularak bayram havası yaşadı.

Görüşülen Mehmed oğlu Musa İçdemir¹⁵⁶; “Rus işgali üzerine Ağrı Patnoslu Bekiran Aşireti'nden 30 nüfus ile dedem Gulihan, babam Mehmed,

¹⁵³ Görüşülen 1942 Azaplı doğumlu, Mehmed oğlu **Osman Taşkaya**, “Aşık Feynani” lakabıyla Halk Edebiyatı alanında Türkiye genelinde tanınan ve çalışmaları hakkında Yüksek Lisans Tezi yapılan, 6 şiir, 1 hikâye kitabı yazan, aşıklık geleneğini Çukurova'da yaşatan, halk ve tasavvuf edebiyatı üzerindeki yarışmalarda dereceleri bulunan ozanlarımızdandır.

¹⁵⁴ Yeni adıyla Azaplı Köyü.

¹⁵⁵ Görüşülen 1939 Musa oğlu **Mahmut Taşkaya**, Türkiye genelinde “Çukurova Bozlağı”nı kendine özlü yorumuyla dillendirerek pek çok plâkları yapılan tanınmış halk ozanlarımızdandır.

¹⁵⁶ Görüşülen 1944 Kadirli doğumlu **Musa İçdemir**; Dersim taraflarına geldiklerinde isyana tanıklık ettiklerini, M. Kemal'in direktifi üzerine aşiret mensuplarının Maraş Göksun Taşoluk'ta iskân edildiklerini, buranın iklimini benimsemeyen aşiret mensuplarının Andırın üzerinden Mazgaç Yaylası yoluyla Kadirli Sunbas'a geldiklerini, babası Mehmed Bey'in Kadirli'ye geçmeden önce Cihanbekirli'de Ceritlerden Hacı İsmail Ağa'nın çiftliğinde karın tokluğuna çalıştıklarını, gömleğini çırpıtığında bit çıktığını anlattığını, annesi Kibar'ın “ekmek bulduğumuzda 10 kişi bölüşürdük” dediğini, Hükümetin, Urfa direnişiyle ünlenen Ali Saip'e Anavarza Kalesi eteklerinde verdiği geniş çiftlik arazisi yakınında aşiretin yerleşmesini sağladığını, Ali Saip ile geçinemeyen aşiret mensuplarının Kadirli'ye geçerek yerleştikleri bilgilerini aktardı.

babamın eşi Kibar ve babasının 7 amcasının Ermeni zulmünden kaçtıklarını, bir keçeyle sarılarak saklanan babasının amcasını bulan Ermenilerin onu ağaca bağlayarak diri diri yaktıklarını, kaçış sırasında Gulihan ve Kibar Hanım'ın babası Abdullah'ın vefat ettiklerini, aşiretin Dersim üzerinden Maraş Göksun'a, buradan Andırın Mazgaç üzerinden Kadirli Sunbas Köyü'ne geçtiğini, daha sonra Kadirli'ye yerleştiklerini babam bana anlatırdı" bilgilerini aktardı.

93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kafkasya ve Doğu Anadolu'dan Türkiye'nin iç bölgelerine göçmenlerin göçleri eksik olmamıştır. Görüşülen Murat Gündem; savaşın olumsuz seyretmesi üzerine sunnî Kürt ailelerle birlikte Bitlis Ahlat'tan Hamo lakaplı babası Kürt Ahmet ve Ağrı Karaköse'den Zaloğlu Rüstem'in¹⁵⁷ babası Şih Abdullah'ın aileleriyle yorucu bir yolculuk sonrası, o zamanlar Bağ Mahallesi'nde mezarlık yeri olan şimdiki Rasim Ünal İlkokulu civarına yerleştikleri bilgisini verdi.

Görüşülen Battal Işıkbol; "Anası Zeliha'nın babası Çelebizâde Muhammed Said, çocukları Nazmiye, Fatma, Zöhre, akrabaları Abdulaziz, Kasım, Şerif, Muhammed, Mehmed, babasının babası Şamil, annesi Emine, onun 7 yaşındaki oğlu babası İsmail, Rus-Ermeni mezalimi nedeniyle Ağrı'nın Haydaroğlu ve Dede Maksud köylerinden kalabalık akraba aşiret mensuplarıyla kaçarlarken Ağrı'da dedesi Şamil Bey'in vefat ettiğini, Horasan-Eleşkit arasındaki Tahir Gediği'nde Rus ve Ermenilere karşı mevzilenip çarpıştıklarını, kafileden şehitlerin olduğunu, başarısından dolayı Said Bey'e Başçavuş rütbesi verildiğini, çarpışmadan sonra yaya olarak yaptıkları yolculuk sırasında açlık, soğuk ve sıtmadan da kayıplar verdiklerini, akraba göçmenlerden birçoğunun Maraş ve Göksun taraflarına sığındıkları" bilgisini verdi.

Görüşülen Battal Bey'in kardeşi Mansur Işıkbol; aile kökenlerinin 93 Harbi muhaciri olarak 80 nüfus ile Revan civarından Kars ve Ağrı'ya geçtiklerini, göçü korumakla görevli 10 silahlı kişinin yaşanan çatışmalar sırasında şehit olduklarını, dedesi Çelebizade Muhammed Said'in¹⁵⁸ Pasinler civarında Kürt aşiretleriyle birlikte Ermenileri pusuya düşürdüklerini,

¹⁵⁷ Uçmak soyadını almışlardır.

¹⁵⁸ "Dedem Muhammed Said; gelen emir üzerine Cihanbekirli'de Ceritlerin ağası Mehmet Ali Ağa, Kadirli Kaleboyu Alevilerinden Mustafa Bey, köylerindeki 15 seçkin silahlı arkadaşı ile birlikte Erzincan, Dörtöy, Antakya, İskenderun'un civar kaza ve köylerinden haberli olarak katılanlarla Tayfur Sökmen Bey'in organizesinde Ocak 1937'de Hatay Habib-i Neccar Camii avlusunda şehrin Türk idaresinde kalması yönünde büyük bir mitinge katıldıklarını, Fransa yanlısı bazı kişileri tecrit ettiklerini babama anlatmış o da bana anlatırdı" bilgisini verdi. Konu ayrıca Mansur Işıkbol, **Çukurova'da Başlık**, Ekrem Matbaası, Adana, 2017, s. 209-219'da roman akışında işlenmiştir.

dedesinin Erzurum'da Hafız lakablı ve cami imamı kisvesindeki Teşkilât-ı Mahsusa görevlisiyle tanıştığını, 60 civarındaki nüfusla 7 yaşındaki babası İsmail'in¹⁵⁹ ulaştıkları Göksun'da bir süre yaşadktan sonra Ceyhan'ın Cihanbekirli ve Tozlu köyleri civarındaki Ali Saip Çiftliği'nde yerleştikleri bilgilerini aktardı.

Mansur Işıkbol; Hükûmet tarafından Anavarza eteklerindeki boş arazide çadırlara yerleştirilen aşiret mensuplarının, 1918 sonlarında yörenin Fransız işgaline girmesi üzerine Kadirli Sunbas ve Mehmetli köylerine geçtiklerini,¹⁶⁰ dedesi Muhammed Said'in Cihanbekirli'den Mehmet ve Süleyman Oğuz ile birlikte Fransızlarla çatışan çetelere erzak taşıdıklarını, daha sonraları Çelebizade Said Bey'in o sıralarda Cintoros olarak adlandırılan yerde Kürt Köyü'nü¹⁶¹ kurarak mesken edindikleri bilgisini verdi.

Şamil oğlu İsmail, küçük yaştaki oğlu Battal'a Ağrı'da Ermenilerin kundaktaki bebeği tandırda pişirip annesine yedirmeye çalıştıklarını, kabul etmeyen kadının öldürüldüğünü ve diğer zulümleri anlattı. Battal da¹⁶² göçmen babasından dinlediği o acılı günlerin anısını yazdığı şiire yansıttı.

Pasinlerde göç duruldu

Aşiret, meclis kuruldu

Hesabını yapıyorlar

¹⁵⁹ Işıkbol, **a.g.e.**, s. 190-208'de; Kadirli'den hareket ederek Ceyhan Çeçenler Köyü'nde kalan karısı Emine'yi bulmak üzere giden babası İsmail'in burada kızlarından birinin ishalden, diğer kızının da yaşadığı ayrılık acısından dolayı yemeden-içmeden kesilerek vefat ettiklerini, yaşanan ayrılıklar sonucu inme-şok yaşayan eşi Emine'nin 5 gün sonra yaşamını yitirdiğini anlatmaktadır.

¹⁶⁰ "Kadirli eşkiyalarından Hilmi Ofraz kaçak olduğu sıralar bizde misafir kalarak saklanırdı, ilkokul öğretmenim Selanik muhaciri Hüseyin Anıl'ın babasına "Çocuğunda hayal gücü var" sözünü nakleden **Mansur Işıkbol**; Ömer Seyfettin'den etkilendiğini, yazar Yaşar Kemal'in tavsiyesiyle roman yazmaya başlayıp 16 eser ortaya çıkardığını, ilginç yaşam öykülü bir göçmen ailesinin ferdi olarak İngiltere'de Türk Öğretmenler Derneği'ndeki başkanlık görevinin ardından Londra-Kadirli güzergâhlı edebî çalışmalarını sürdürdüğünü belirtmektedir.

¹⁶¹ Köyün adı Yeniköy olarak değiştirilmiştir.

¹⁶² 1942 Kadirli doğumlu **Battal Işıkbol**; 1889 doğumlu babası Şamil oğlu İsmail'in; Ermeni komşularının "Gitmeyin, biz kirveyiz, bize güvenin, size kimse bir şey yapamaz" deyip, samanlıklara saklama bahanesiyle Türkleri yaktıklarını, Van ve Ağrı'da Ermenilerin yeni doğan bebeği tandırda pişirip analarına yedirmeye çalıştıklarını, teklifi kabul etmeyen anayı öldürdüklerini, kendilerinin alabildikleri yaşam malzemelerini öküzlere yükleyerek yola çıktıklarını, Ermenilerin koyunların arasına gizlendiklerini bildiklerinden koyun sürüsü gövdüklerinde kurşun atarak onları ürküttüklerini, soğuktan korunmak için bir çulun altına sığınan 6 kişinin donarak vefat ettiğini, akrabalarından bazılarının da sıtmadan dolayı hayatlarını kaybettiklerini, bu nedenle Maraş Göksun taraflarına geçtiklerini, konakladıkları yerlerde dilenmek zorunda kaldıklarını anlattığını aktardı.

*Kaçı şehit, kim vuruldu.
Kalktı Rıza'nın gelini
Kaldırdı kopuk elini
Şükür, bende ziyan yoktur
Sarın Zeyneb'in belini.
Zeyneb der ki belim delik
Mevlam verir tezce eyilik
Şükür, benim neyim var ki
Yeter gelin bölük bölük.
Kama asılı belinde
Mermi sıkışmış elinde
Bir bacağı yok, kolu yarım
Türküsü Pasin elinde.*

Sonuç

I. Dünya Savaşı sırasında isyan eden Ermenilerin özellikle Osmanlı Ordusu'nun nakliye alanlarından göç ettirilmesi sırasında ve işgal altına giren Doğu ve Güney topraklarından Adana'ya gelen binlerce göçmenin beslenme ve barınmalarının sağlanması için Osmanlı Hükûmeti tarafından büyük masraflar yapılmıştır.

İşgal alanlarından olumsuz kış şartlarında yüz binlerce göçmenin kaçırları sırasında donarak yaşamlarını yitiren insanlar, kundağa sarılı veya küçük yaşlarda yerlere bırakılmak zorunda kalan çocuklar nedeniyle yaşanan iç göç adeta bir drama dönüşmüştür. Cephe gerisindeki vilâyet ve sancaklara yığılan Doğu vilâyetleri göçmenleri sefil bir yaşamın pençesine düşerek bulabildikleri her türlü işte çalışmışlar, hatta dilenmek zorunda kalmışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti İMU, MİİV ve Adana 10. İİMM bürokratları henüz savaşın yaraları sarılmadan, düşman ellere düşen topraklardan gelen ırkdaşlarının insanca yaşam sürecine girmelerini sağlamak için olağanüstü bir çaba sarfetmişler, bölgede ziraî ekim döneminin sonunda büyük zorluklarla yerleşileri yapılan göçmenler uyum sorununu atlatıp, üretici konuma gelene kadar yoksullukla mücadele etmişlerdir.

Adana'nın sıcak ve aşırı nemli iklimine uyum sağlayamayan binlerce göçmen, Doğu vilâyetlerinin kurtarılmasından sonra eski memleketlerine dönmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca, binlerce mübadil, Balkan muhaciri, Doğu ve Güney göçmenlerinin yoğunluğu nedeniyle şehirde artan gıda fiyatları gündelik yaşamı olumsuz etkilemiştir.

Yapılan görüşmeler sonucu Kadirli'ye gelebilen Doğu vilâyetleri göçmenlerinden bazı ailelerin evlatlarını açlık, hastalık gibi nedenlerden dolayı kaybedenler olduğu gibi, bazılarının da kış şartlarında yaptıkları o büyük kaçışma sırasında onları yollarda bırakmak zorunda kaldıkları, bu suretle yeni doğan evlatlarına karşı bir nefis savunması yaptıkları ortaya çıkmıştır.

Dalgalar halinde yapılan o büyük kaçışma sırasında pekçok kayıplar veren, ana-babalarından koparak kaybolan bölünmüş göçmen ailelerin birleşme noktası Kadirli olmuştur. Önceleri yöre yerleşiklerince yadırganan göçmenlerin büyük çoğunluğu birbirleriyle evlilik bağları kurarak hayata tutunmaya çalışmışlardır. Kadirli ve köyelerine yerleşen göçmenler Doğu illerinin kurtarılmasından sonra yaşadıkları onca sıkıntıdan sonra memleketlerine geri dönmemişler, yaşadıkları büyük dramlar sonrası Karayazı, Tekman, Çat gibi göçtükleri yer adlarını soyadları olarak o sıkıntılı günlerin anılarını gündelik yaşamlarına yansıtmışlar, bu göçmen aileler arasından Yaşar Kemal, Mansur Işıkbol, Osman Taşkaya ve Mahmut Taşkaya gibi halk edebiyatı alanında Türkiye ve dünya yazınına adlarını yazdıran değerler ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]

- BCA, 272.11.2.107.27. 272.
- BCA, 272.11.8.6.4-1, 2, 3.
- BCA, 272.11.17.73.13-1, 2.
- BCA, 272.11.16.69.9-1.
- BCA, 272.11.18.83.10-1, 2.
- BCA, 272.11.19.97.2-1, 2.
- BCA, 272.11.22.115.23, 23-1, 2.
- BCA, 272.12.35.4.9-1, 2.
- BCA, 272.12.35.5.2-2.
- BCA, 272.12.35.7.13-1, 2.
- BCA, 272.12.41.46.10-4.
- BCA, 272.12.41.46.11.
- BCA, 272.12.41.46.16-2.
- BCA, 272.12.41.48.3-1, 2.
- BCA, 272.12.41.48.8-1, 2, 3, 5, 6.
- BCA, 272.12.42.56.4-1, 2, 3, 4, 7, 8.
- BCA, 272.12.43.64.20-1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11.
- BCA, 272.12.44.65.4-1, 2.
- BCA, 272.12.44.70.11

- BCA, 272.12.45.72.18-1, 2.
 BCA, 272.12.45.74.3.
 BCA, 272.12.45.74.22.
 BCA, 272.12.45.74-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 25.
 BCA, 272.12.45.74.17-1.
 BCA, 272.12.45.75.18.
 BCA, 272.12.46.85.24-1, 2.
 BCA, 272.12.47.87.5-29.
 BCA, 272.12.48.95.19-2, 3, 4, 5, 6.
 BCA, 272.12.53.123.15, 1.
 BCA, 272.12.54.131.23-1, 2.
 BCA, 272.12.52.122.33-2, 3.
 BCA, 272.12.54.135.1-7.
 BCA, 272.12.56.142.14-1, 4.
 BCA, 272.12.56.143.21-1, 2, 3.
 BCA, 272.12.56.144.20-1, 2, 3.
 BCA, 272.12.58.156.4-5.
 BCA, 272.12.59.162.29-1.
 BCA, 272.14.73.3.23.
 BCA, 272.80.4.10.17-3, 4.

2. Resmî Yayınlar

İşkân Tarihçesi (1932), Hamit Matbaası, İstanbul

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl 36, Sayı 86 (Nisan 1987), Genelkurmay Basımevi.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmisi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1339.

TBMM'nin 2. Dönem, 1. Yasama Yılı, 35. Birleşimi (13 Ekim 1923), Gündem 6/1.

3. Kitaplar

Arı, Kemal, **Büyük Mücadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Ayhan, Yusuf, **Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu**, İpek Matbaası, Adana, 1963.

İşıkbol, Mansur, **Çukurova'da Başlık**, Ekrem Matbaası, Adana, 2017.

Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, İstanbul, 2003.

Kaya, Erol; **Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Türk Mültecileri Vilâyât-ı Şarkıyye ve Aydın Vilâyeti Mültecileri (1915-1923)**, Ebabil Yay.: 81, Ankara, 2007.

- Küçükuşurlu, Murat, **Türk Siyasî Tarihinde Erzurum (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2012.
- Loti, Pierre, **Can Çekişen Türkiye**, (Çev. Fikret Şanoğlu), Elips Kitap/49, Ankara, Eylül 2004.
- Mehmed Asaf, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım**, TTK Yayınları XVI, Ankara 1982.
- Saydam, Abdullah, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, TTK Basımevi, Ankara 1997.
- Süslü, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayını No: 5, Ankara, 1990.
- Öğün, Tuncay, **Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilâyât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)**, Babil Yay.: 10, Ankara, 2004.

4. Makaleler

- Bayraktar, Hilmi, “Kırım Savaşı Sonrası Adana Vilâyeti’ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)”, **Bilig**, Sayı:45 (Bahar/2008), s. 45-72.
- Çapa, Mesut, “Mübadele’de Kızılay (Hilâl-i Ahmer’in Rolü)”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10, 2001, s. 29-60.
- Çapa, Mesut, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 2, Sayı 5, 1990, s. 49-69.
- Efiloğlu, Ahmet, “24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna” Göre Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi ve Faaliyetleri”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 19, 2011, s. 111-182.
- Erdem, Ufuk, “Aşâir ve Muhâcirün Müdüriyet-i Umûmiyesi (1913-1922)”, **ZfWT**, Vol. 9 No. 1, 2017, s. 57-80.
- Güner, Zekâi, “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İskân Politikası”, **Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38 (10-15 Eylül 2007)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007, s. 1453-1466.
- İlgar, İhsan, “Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi VI”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:12, İstanbul, 1968, 15-20.
- İpek, Nedim, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu’da Cereyan Eden Göçler”, **19 Mayıs ve Millî Mücadele’de Samsun Sempozyumu**, Samsun, 1994, s. 161-219.
- Karadeniz, Yılmaz, “Bitlis ve Muş’ta Ermeni Mezalimi (1913-1919)”, **Turkish Studies**, Volume 6/1, 2011, s. 1405-1420.

Şenişik, Pınar, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler”, **Studies Of The Ottoman Domain**, Cilt: 6, Sayı: 10, 2006, s. 84-120.

Yıldırım, Seyfi, “Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri”, **CTAD**, Yıl 8, Sayı 16 (Güz 2012), 75-92.

5. Tezler

Sarı, Muhammed, **Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi’nde İmar İskân Faaliyetleri (1923-1938)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2011.

Yıldırım, Hatice, **Mütareke Döneminde Göç ve İskân (1918-1923)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

6. Sözlü Tarih Görüşmeleri

- 1955 Kadirli doğumlu **Arif Bağcı** (14.07.2018).
 1942 Kadirli doğumlu **Battal Işıkbol** (28.03.2018).
 1950 Kadirli doğumlu **Cavit Kederöglü** (27.03.2018).
 1948 Kadirli doğumlu **Celal Tekgül** (27.03.2018).
 1943 Kadirli doğumlu **Fahriye Tekgül** (27.03.2018).
 1941 Kadirli doğumlu **Hasan Tekman** (27.03.2018).
 1939 Azaplı doğumlu **Mahmut Taşkaya** (13.04.2018).
 1942 Kadirli doğumlu **Mansur Işıkbol** (11, 13, 24.08.2018)
 1954 Kadirli doğumlu **Mehmet Bakırcı** (11.04.2018)
 1926 Kadirli doğumlu **Mehmet Sesli** (23.09.2018)
 1948 Kadirli doğumlu **Murat Gündem** (22.09.2018).
 1944 Kadirli doğumlu **Musa İçdemir** (27.03.2018).
 1950 Kadirli doğumlu **Necat Sesli** (12, 14, 22.04/22, 23.07/22.09.2018).
 1943 Kadirli doğumlu **Necati Küçükylmaz** (27.03.2018).
 1951 Kadirli doğumlu **Nihat Terkeslioğlu** (10.04.2018).
 1967 Kadirli doğumlu **Nurettin Şabap** (28.03.2018).
 1940 Kadirli doğumlu **Nuriye Eskimez** (28.03.2018).
 1942 Azaplı doğumlu **Osman Taşkaya** (13.04.2018).
 1974 Kadirli doğumlu **Önder Olgaç** (28.03.2018).
 1955 Kadirli doğumlu **Remzi Yaşar** (14.04.2018).
 1954 Kadirli doğumlu **Sadık Gökçeli** (15, 19.04/16, 18.07.2018).
 1938 Kadirli doğumlu **Saime Sesli** (27.03.2018).
 1950 Kadirli doğumlu **Sakine Karayazı** (04.04.2018).
 1945 Kadirli doğumlu **Tezcan Sesli** (23.09.2018).